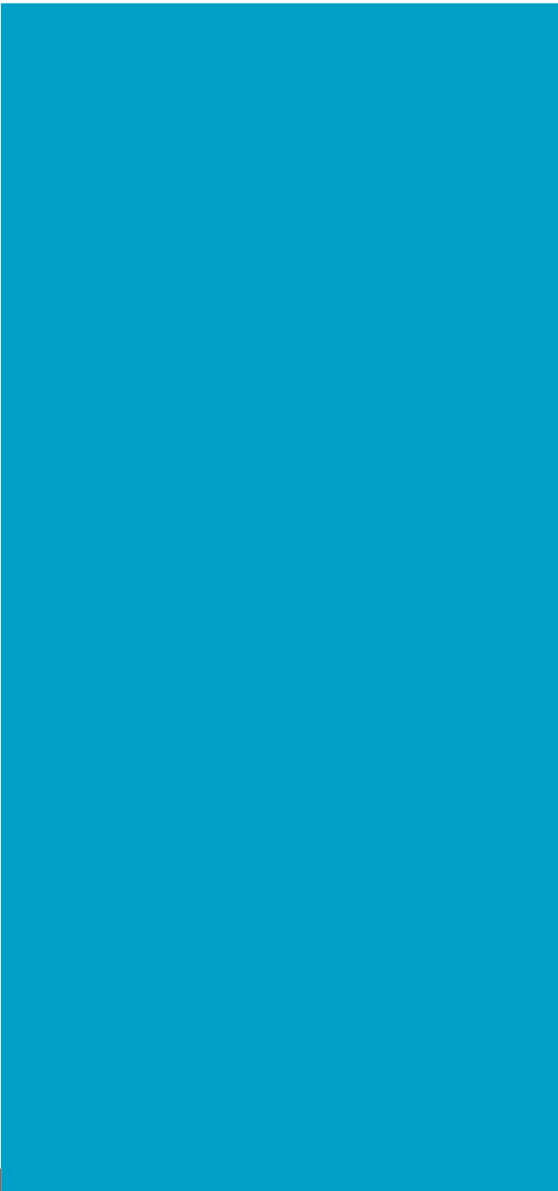

Språkvård

TIDSKRIFT UTGIVEN AV SVENSKA SPRÅKNÄMNDEN

-
- 3 Olle Josephson:
Människan i språket
 - 4 Lisa Hedström & Lars Melin:
Ska det viktigaste komma först?
 - 7 Tomas Riad & Nils Larsson:
Ibrahim kallas Ibbe
 - 14 Frågor och svar
 - 20 Bettina Jobin:
Svenskan är inte könsneutral
 - 26 Catrin Norrby:
Unga och gamla vill inte nia
 - 36 Olle Josephson: Blir Språknämnden äldre än sextio?
 - 41 Eva Mårtensson:
Räsop mot aningslösheten
 - 44 Nyutkommet
 - 47 Noterat

4/2004

Människan i språket

Hur vi talar till och om människor får stort utrymme i detta nummer av Språkvård. Catrin Norrby skriver om tilltal: finns det fortfarande situationer där man föredrar *Ni*? Bettina Jobin ställer frågan om vi med yrkesbeteckningar som *lärare* trots allt ser mannen som det normala. Och Nils Larssons och Tomas Riads artikel om Ibbe, Tubba, Serre och andra smeknamn i Rinkeby behandlar både tilltal och omtal.

Människointresset är ingen tillfällighet. Innebörden i ord som betecknar människor hör till de återkommande språkriktighetsfrågorna. Hur gammal kan en *tjejvara*? Är *bög* ett positivt eller negativt laddat ord? När är det rimligt att använda ordet *invandrar*?

Ofta innebär ordvalet ett mer eller mindre öppet ställningstagande. Att kalla studerande vid universitet och högskolor *elever* och inte *studenter* vittnar om en alltför skolmässig syn på högre utbildning – det hävdar i alla fall Sveriges Förenade Studentkårer. En grupp unga inom handikapprörelsen vill varken benämnas *funktionshindrade* eller *handikappade*, utan *invalid*, i opposition mot vad man uppfattar som nedlåtande medlidande från majoritetssamhället.

Språknämnden får många frågor om ord för människor, från könsneutralt pro-

nomen – *han* eller *hon* eller bara *han* eller *den*? – till folkslags- och minoritetsbeteckningar som *romer*, *aboriginer* och *eskimåer* (hellre *inuite*). Med hjälp av ordböcker och språkbruksundersökningar kan vi väl mestadels ge tillfredsställande svar. En grundregel är att välja det ord som den äsyftade gruppen själv föredrar. Därför kan *bög* förvandlas från ett olämpligt till ett lämpligt ord.

Men inte sällan måste våra svar bli vaga och försedda med garderingar. Det är som det ska vara. Ord av detta slag förändrar sig nämligen i samma grad som förhållandena mellan människor förändrar sig. Att ett gäng mormödrar i dag kan samlas till *tjejträff* beror bland annat på några årtiondens arbete för en ny kvinnoroll i samhället. Att *neger* inte längre är ett värdeneutralt ord, som det var när Gunnar Myrdal undersökte ”negerfrågan” på 1940-talet, beror på de svartas framgångsrika frigörelsekamp.

Hur ordbetydelserna förskjuts hänger samman med hur väl olika grupper förklarar sig. Språkbrukarna och maktförhållandena mellan dem avgör ordens betydelse, inte språkvårdarna.

Olle Josephson

Ska det viktigaste komma först?

LISA HEDSTRÖM & LARS MELIN

Det viktigaste ska stå först, det näst viktigaste på andraplats och det oviktiga ska bort. Den regeln har generationer av journalister fått lära sig, och den har fått tillämpning långt utanför tidningsvärlden. Men *hur* viktigt är det? Lisa Hedström och Lars Melin från institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet har undersökt dispositionsmodellens effekter.

Över allt där professionella skribenter utbildas ges rådet att börja med det viktigaste (Petersson m.fl. 1995, Amnestäl m.fl. 2002, Theander 1998). Och det verkar genomtänkt på många olika sätt. Den läsare som avbryter sin läsning har i alla fall fått med sig det viktigaste. Den läsare som väljer bland flera viktiga artiklar får bättre beslutsun-

derlag. Och den läsare som vill återsöka information i en redan tidigare läst artikel har lättare att hitta godbitarna. Så läsarna har en klar uppsida med denna disposition.

På samma sätt kan man säga att skribenten har fördelar. Måste artikeln kortas kan det alltid göras bakifrån. Och det behövs mindre beslutsångest inför mängder av dispositionsalternativ.

Så här långt kan man komma med tankar vid skrivbordet. Men därmed är saken inte klar. De som talar sig varma för viktigaste först-dispositionen har nämligen en hel rad andra, och faktiskt lika viktiga argument, som alla kan testas och därmed verifieras eller falsifieras. Det är det vi gjort.

Test av text

I paketet viktigast först brukar det ligga en rad föreställningar om hur läsarna faktiskt reagerar på olika dispositionstyper.

Läsarna tänks vara tacksamma över att få det viktiga serverat tidigt och därmed slippa jobba sig fram till det längre bak i texten. Läsarna tänks också ha nytta av att få en snabb överblick över ämnesområdet och därmed en rejäl dos förförståelse. Med denna förförståelse i bagaget förväntas de ha lätt att ta hand om nya detaljer som tickar in därför att de vet vilken helhet detaljerna ska organiseras in i. Uttryckt på fackspråk kan man säga att redundansen i texten ökar. Detta anses skapa mindre läsmöda och större textförståelse. Men är det verkligen sant att det viktigaste först-dispositionen vällar mindre läsmöda? Skapar den nöjdare läsare och bättre minnesbehållning?

Detta låter logiskt, och det stämmer med alla gängse teorier om hur såväl läsprocessen som det semantiska minnet fungerar. Men det behöver ju inte vara sant bara för det. Vi har därför testat om viktigaste först-dispositionen gynnar läsaren med avseende på läshastighet, uppskattning och minnesbehållning.

Textmaterialet var några artiklar ur *Forskning och framsteg* som manipulerats så att den ena versionen hade viktigaste först-disposition, den andra var disponerad med det viktigaste i mitten och den tredje hade det viktigaste sist.

Undersökningen gjordes med hjälp av två experiment. I det första läste 104 studenter en av artiklarna på papper (varje försöksperson fick endast läsa en av versionerna), och vi mätte läshastigheten och försökspersonernas uppskattning och minnesbehållning av texten.

I det andra experimentet använde vi ett datorprogram där försökspersonerna själva fick mata fram texten rad för rad (self paced reading). Datorn gjorde en mycket noggrann mätning av lästiden, men atti-

tyd och minnesbehållning mättes inte. Detta försök, som var mer svaradministrerat, gjordes som ett roterat test, det vill säga tre försökspersoner läste en av tre versioner av tre texter. Denna testdesign gör det möjligt att se vilken av faktorerna text, textversion (dispositionsmodell) och försöksperson som har störst effekt på tidsvariationerna.

Läshastighet och minne

Ser man till medeltalen är tidsvinsten så liten att den lika gärna kan ha orsakats av slumpen. Med över hundra försökspersoner kan man helt rätt avfärda hypotesen att viktigaste först-dispositionen speedar upp läsningen och minskar läsmödan. Den "välldisponerade" texten var precis lika mödosam för en läsare som den som hade det viktigaste sist.

Men det finns en öppning. Bryter man ner materialet i snabba och långsamma läsare (gränsen sattes vid 200 ord per minut, vilket är en normalprestation) visar det sig att de snabbare läsarna läser ännu snabbare (19 procent) med viktigaste först-dispositionen. De långsammare påverkas inte. Dessa värden är inte statistiskt signifikanta, eftersom antalet försökspersoner nu var väsentligt färre. Men tendensen stöds av det roterade datortestet där alla försökspersonerna (slumpvis) var snabbläsare. Två av tre läste viktigaste först-texten snabbast, och textversion var den näst verksammaste av de tre inblandade variablerna (text, person och textversion).

I det test där vi kunde avläsa läshastigheten rad för rad ökade inte läshastigheten i det fall där det viktigaste var placerat i textens mitt. En av våra hypoteser var att "polletten skulle trilla ner" där och ge förförståelsestöd som i sin tur skulle minska

läsmödan. Men så blev det inte ens för snabbläsarna. Troligen ska man ha större läsrutin för att förmå dra nytta av textredundans.

Läshastighet är egentligen bara ett mått på den möda det kostar läsaren att ta sig igenom texten. Det är absolut inte något kvalitetsmått, och därför kan man ta hastighetsmätningarna med visst jämnmod. Texten kan ju lyckas på andra sätt.

En förväntning är att läsarna ska ha vett att uppskatta all den service de får från skribentens sida. Men tyvärr, läsarna är helt kallsinniga. Det finns t.o.m. en svag tendens att långsamma läsare tycker sämre om viktigaste först-dispositionen.

Minne kan mätas på många olika sätt. Här testades minne direkt vid lästillfället, dock efter en så kallad maskning, det vill säga försökspersonerna fick under ett par minuter tänka på något helt annat. Man kan också testa minnet för textens helhet eller för detaljer i texten, och man kan använda återerindrings- respektive igenkänningstest. Alla dessa ger lite olika information om vidden och djupet av läsarnas samlade minnesbehållning.

Och hur gick det? Jo, det blev en klar framgång för återerinring av textens helhetsbudskap. Där är det mindre än en procents risk att slumpen skapat resultaten. Av de som läste viktigaste först-dispositionen var det 39 procent som svarade helt rätt och 28 procent som svarade helt fel. Av de som läste det viktigaste sist-dispositionen var det 31 procent som svarade helt rätt men så många som 60 procent som svarade helt fel.

Dessutom visade det sig att snabbläsarna, som läste det viktigaste först, också klarade återerinringen av helhetsbudskapet bättre än de snabbläsare som läste de andra dispositionerna. Men tyvärr hjälpte

läsarnas tidigt förvärvade helhetsgrepp om texten dem inte alls att lägga detaljer på minnet.

Signifikanta data visar alltså att det viktigaste i texten bevaras bättre i minnet vid viktigaste först-disposition men att ingen dispositionstyp är överlägsen de andra när det gäller detaljminnet.

Är det så viktigt?

Ska vi fortsätta att skriva enligt det viktigaste först-principen? Ja, det bör vi nog. Dispositionsmodellen har en lång och framgångsrik historia, längre än de flesta tror (Lindstedt 1999). Och vi kan ju inte lita på att läsarna hänger med till slutet. Det kan alltså knappast bli fel med det viktigaste först. Å andra sidan kan man faktiskt också göra som i denna artikel, antyda problemet i början och sedan dugga ut informationen allteftersom. Vi ska, kort sagt, veta att det är bra med det viktigaste först, men vi ska ha realistiska uppfattningar om hur bra det är.

Med just den här artikeln riskerar vi att vår huvudpoäng bleknar bort lite fortare. Men våra läsare kommer att älska oss lika mycket vilken disposition vi än tar. Att vissa snabbläsare inte läser ännu snabbare tar vi med ro. ■

LITTERATUR

- Amnestäl, Per, m.fl., 2002: *Så arbetar en journalist*. Stockholm. Liber AB.
- Hedström, Lisa, 2003: Viktigaste först – viktigast för begripligheten? D-uppsats i svenska. Nordiska språk. Stockholms universitet
- Lindstedt, Inger, 1999: "Om konsten att berätta en nyhet", *Presshistorisk årsbok 1999*. Stockholm. Föreningen Pressarkivets Vänner.
- Petersson, Lars, Pettersson, Åke, Rosendahl, Suzanne, 1995: *Medieboken – Text*. Malmö. Liber-Hermods.
- Theander, Stefan, 1998: *Hitta vinklar – Verktyg för skribenter*. Lund. Studentlitteratur.

Ibrahim kallas Ibbe

TOMAS RIAD & NILS LARSSON

Abbe och Bibi i Rinkeby heter inte Albert och Birgitta, utan troligen Abdi och Jbela.

Rinkebys smeknamn bildas i stort sett på traditionellt svenskt sätt – men med ett större utrymme för internationella nyheter. Tomas Riad, docent vid Stockholms universitet, och Nils Larsson, högstadielärare i Rinkeby, jämför standardsvenskans och rinkebysvenskans smeknamn.

Urban och *Ibrahim* kallas av sin omgivning för *Ubbe* och *Ibbe*. Skillnaderna mellan deras dopnamn är lika stora som likheterna mellan deras smeknamn. Smeknamnen hör utan tvekan hemma inom den traditionella svenska smeknamnsbildningen.

Så kan man sammanfatta huvudresultatet av en undersökning om smeknamnsbruket på en högstadieskola i Stock-

holmsförorten Rinkeby våren 2004. Eleverna i denna skola är till allra största delen barn till invandrade föräldrar eller har själva invandrat i unga år. De flesta har namn som vi inte är vana att se smekformer av. Nästan alla är tvåspråkiga, och eftersom de alla talar svenska, som ju också är lingua franca över språkgränserna, är det egentligen inte att vänta annat än att de smeknamn de använder ska följa svensk ordbildning, åtminstone i hög grad. Men till detta kommer påverkan från smeknamnsbruk i de trettioalet språk som talas i Rinkeby. Störst bland dessa språk är turkiska, arabiska och somali.

När vi importerar vanliga ord från något annat språk, t.ex. *chat* från engelskan, bildas per automatik verb som *chatta*, substantivformer som *chattare*, *chattande*, *chattning* och adjektivet *chattig*. När ovanliga eller rentav främmande namn dyker upp i ett svenskt sammanhang, är språket

så att säga berett att också avleda smeknamn från dem, i enlighet med det produktiva system som finns. Men namngivning är lite mindre automatisk än annan ordbildning, och man kan därför förvänta sig en hel del variation.

Kattis och Lelle

Smeknamn på svenska medger förändring av grundordet i mycket högre grad än annan avledning. Smeknamnet *Kattis* från *Katarina* innebär dels förkortning av grundnamnet, dels tillägg av ändelsen *-is*, dels förlängning av mittenkonsonanten som ju dubbeltecknas i skrift. Det mest spektakulära draget i processen är att alla smeknamn, oavsett grundnamnets form, blir tvåstaviga med betoningen på den första stavelsen. Man gör vad man måste för att nå detta mål (Riad 2002).

Man kan konstruera smeknamnet med hjälp av olika delar ur grundnamnet. I *Kattis* och *Ibbe* har vi tagit början av *Katarina* respektive *Ibrahim*, i *Lina* slutet av *Karolina*, i *Lisa* mitten av *Elisabet*. *Meta* och *Ubbe* har bildats genom klipp-o-klistra (s.k. teleskopbildning) av *Margareta* respektive *Urban*, d.v.s. man tar lite från grundordets början och lite från mitten eller slutet. Grundnamnet *Bo* är kort, alltför kort, och ingår som helhet i smeknamnet *Bosse* där också mittenkonsonanten har lagts till. *Lelle* exemplifierar dubbling av den första stavelsen av *Lennart*. Andra exempel på detta är *Kicki*, *Lollo* och *Peppe*. Grundnamnen blir således tillskurna för att passa in i den givna tvåstaviga smeknamnsformen, just så som styvsystrarna, under

överinseende av sin mor, bearbetade sina fötter för att de skulle passa in i Askungens glassko.

Så långt smeknamnens yttre form. Även den inre formen är karakteristisk. Den ska vara så enkel som möjligt och helst bara ha en konsonant mellan vokallerna. Om grundnamnet innehåller en konsonantgrupp, som i t.ex. *Albert*, *Margareta*, *Urban*, *Viktor* och *Mats*, så stryks den ena konsonanten i smeknamnet: *Abbe*, *Maggan*, *Ubbe*, *Vicke*, *Matte*. I allmänhet är det den mest "konsonantiska"

konsonanten som behålls, d.v.s. hellre *p*, *t*, *k*, *b*, *d*, *g*, *s* än *r*, *l*, *m*, *n* om valet finns. Om konsonanterna är likvärdiga brukar den första bli kvar i smeknamnet: *Vicke* (Viktor) snarare än *Vitte*, *Ulla* (Ulrika) snarare än *Urra*.

Vissa smeknamn innehåller trots allt en konsonantgrupp och då är den första konsonanten alltid nasal, d.v.s. *n*, *m* eller *ng* (äng-ljud). Ett exempel på detta är *Henke* (uttalat *Hengke*) där ju grundnamnet *Henrik* både innehåller en nasal och ett *k*. I vissa fall kan man lägga till en konsonant som i *Tompa*. Det har också skett i *Svempa*, men där har därtill *n* ändrats till *m* under påverkan av det efterföljande *p*. När ett smeknamn innehåller en konsonantgrupp så uttalas båda konsonanterna på samma ställe i munnen och den andra konsonanten är alltid tonlös. Därför är smekformer som *Tomba* och *Svemba* helt otänkbara.

Smeknamnen ingår i en större grupp "smekord" – varav en del skulle klassificeras som slang – som innefattar allehanda kärvånliga (eller inte så kärvånliga) be-

Alla smeknamn blir tvåstaviga med betoningen på den första stavelsen.

nämningar, men också verb och adjektiv: *virre* (visky), *kossa* (ko), *fralla* (franska), *plånka* (plånbok), *mellis* (mellanmål, mellanöl), *funka* (fungera), *bakis* (bakfull) och *bombis* (bombsäker).

Första stavelsen och den betonade stavelsen i grundnamnet är särskilt framträdande och återanvänds gärna i smeknamnsbildningen. Till flerstaviga namn som inte betonas på första stavelsen kan därför ofta flera smeknamn bildas. *Birgitta* blir *Bibbi*, *Biggan* eller *Gittan*. *Margareta* blir *Maggan*, *Greta* eller *Meta*. När grundnamnet innehåller två betonade stavelser kan båda dessa utnyttjas: *Lisa* respektive *Bettan* till *Elisabet*. Smeknamn till *Kristina* illustrerar ännu fler kombinationer: *Tina* efter betonad stavelse, *Kina* efter första konsonant och betonad stavelse, *Kicki* efter första konsonant och första vokal, men med strykning av mellankonsonanten (inte *Kricki* eller *Krickri*). Till *Kristina* bildas också *Nina*, med kopiering av *n*. (Detta är en bildning som har tydlig koppling till barnspråk.) Sannolikt har också kvaliteten hos en konsonant viss betydelse. Av *Margareta* och *Katarina* förekommer varken *Reta* eller *Rina*, även om dessa initialkonsonanter är hämtade från grundnamnets betonade stavelse. I fallet med *Katarina* kan man gissa att *k* är relativt attraktivt (*Kattis*), eftersom det är en mer typisk konsonant än *r*, och i fallet med *Maggan*, *Meta* till *Margareta* visar det sig att man föredrar konsonanter bildade med läpparna (labiala konsonanter). Detta kan man också märka på andra håll i smeknamns-

bildningen, t.ex. *Klabbe* av *Klas*, *Svempa* av *Sven*, *Hempa* av *Henrik*, *Bempa* av *Bengt*, och i dubblerade former av typen *Annapanna* och *Ollepolle*.

Güllan och Uffe

I Rinkeby fick 90 elever i årskurs 9 under lektionstid fylla i ett undersökningsformulär som innehöll sammanlagt 84 namn, 41 kvinnonamn och 43 mansnamn. Namnen hade vi hämtat från klasslistorna. Eleverna fick fylla i de smeknamn de kände till och också ange vilka språk de behärskade. Något systematiskt försök att koppla ihop föreslagna smeknamn med språkgrupper har vi dock inte gjort. Bland informanterna fanns 17 olika modersmål; de vanligaste var turkiska (28 elever), arabiska (15), kurdiska (7), somali (6), tigrinja/amarinja (5), finska (4) och svenska (4).

Eleverna reagerade rätt olika på uppgiften. En del av enkäterna är noggrant och fylligt ifyllda, andra sparsamt. Man kan se att vissa namn genererat fler svar än andra, och det kan bero på namnbärens status på skolan eller elevernas bekantskap med namnbäraren i fråga. Det kan också bero på själva namnets form. Även modersmål och etnicitet kan förstås spela in, men det är inte uppenbart. Vi har valt att behandla resultaten som en klump.

Tvästavig form på smeknamn är typisk i många andra språk. Att smeknamnen i Rinkeby mest består av tvåstavigar behöver alltså inte bara bero på att just svenskan föredrar denna form, utan andra

När grundnamnet innehåller två betonade stavelser kan båda dessa utnyttjas.

språks smeknamnsskick kan gynna samma resultat.

Några typiska och traditionellt bildade smeknamn i Rinkeby redovisas i tabellen nedan. Vi använder i fortsättningen *avkortning* som samlingsterm för de olika sätten att beskära ett grundnamn.

tone i grad. Mönstret yttrar sig på två sätt. Dels finner vi en hel del enstaviga smekformer, dels finner vi många fall av tvåstaviga smeknamn som innehåller konsonantgrupper av den typ som inte är tillåtna i traditionella smeknamn.

Den enstaviga smekformen kan vara

Avkortning

Kvinnonamn

Abyan	Abb-e, Abb-a, Ab-y
Adela	Add-e, Ad-ish, Dela, Ella
Asligül	Ass-i, Ass-u, Güll-an, Gull-an
Beril	Berr-e, Berr-an
Dilhan	Dill-e, Dil-osh
Gülsan	Gull-is, Güll-an
Hawnaz	Haw-a, Haw-an
Meltem	Mell-e, Mekke
Mutlu	Mud-o
Nasri	Nass-e
Tugba	Tubb-a
Zaklin	Zak-e, Zavv-e

Mansnamn

Abdi	Abb-e
Ardy	Add-i
Burhan	Burr-e
Erdem	Edd-e
Hurmuz	Hurr-e
Ibrahim	Ibb-e
Ismail	Iss-e
Oktay	Okk-e, Ogg-e
Ramazan	Ramma
Selçuk	Sell-e
Serdar	Serr-e
Serkan	Serr-e
Tugrul	Tugg-e
Ufuk	Uff-e

I de typiska tvåstaviga namnen är den andra stavelsen väldigt ofta en ändelse. Det betyder att själva avkortningen av grundnamnet (t.ex. *Tugrul*) har resulterat i en enstavning (*Tug*), vilken sedan byggs ut med en ändelse (*Tugg-e*).

Dil och Isma

I Rinkeby tycks avkortade grundnamn ofta fungera som smeknamn, utan vidare åtgärd. Det är en skillnad gentemot traditionellt svenskt smeknamnsbruk, åtmins-

hämtad från början eller slutet av namnet: *Ab, Di* (Abdi), *Abb* (Abyan), *Gül* (Asligül), *Man* (Asuman), *Ay, Han* (Ayhan), *Dil* (Dilhan), *Sel, Çuk* (Selçuk). Bara i några få fall tycks smekformen ha hämtats från grundnamnets inre: *Bel* (Jbela), *Sma, Smail, Mail* (Ismail). En förklaring till denna namntyps popularitet är kanske att ljudstrukturen i rinkebysvenskan i vissa delar (längdsystemet) skiljer sig från rikssvenskan och är mer lik arabiska, engelska och många andra språk. Skillnader i

längdsystem anses förklara varför svenska (tyska, isländska, m.fl.) gärna har tvåstaviga smekformer, medan engelska lika gärna har enstaviga som *Bill, Mike, Di, Sue* (McCarthy & Prince 1986).

Tvåstaviga smekformer bildade genom avkortning utan särskild ändelse är också vanliga i Rinkeby. Typen förekommer i traditionell bildning också (*Carro* av *Carolina, Tina* av *Kristina*), men det speciella med rinkebynamnen är att processen är generell och inte väjer för konsonantgrupper. Exempel på sådana namn är *Asli* (Asligül), *Ibra* (Ibrahim), *Melte* (Meltem), *Musta* (Mustafa). Ibland har en ändelse lagts till *Asl-u* (Asligül), *Emr-e, Emr-ish* (Emre), *Güll-is, Güll-ü* (Gülsan), *Must-i* (Mustafa).

Dessa bildningar bryter stundom mot villkoren på konsonantgrupper i den traditionella smeknamnsbildningen. Det gäller t.ex. *Dilhi, Asli, Vergi, Ibra, Isma*.

Abish och Burbur

Ändelserna i de rinkebysvenska smeknamnen skiljer sig i viss mån från de traditionella svenska, där de vanligaste är *-is* (*Kattis*), *-e* (*Nisse*), *-a* (*Klasa*), *-an* (*Maggan*), mindre ofta *-i* (*Ninni*) och *-en* (*Leifan*). Slutvokalen *-o* förekommer egentligen bara vid avkortning (*Carro*) eller initialbildning (*Peo*), d.v.s. inte som egentlig ändelse. (I andra smekformer förekommer dock *-o* som ändelse, oftast med negativ innebörd: *pucko, miffö*, men också *hygglo*.)

I Rinkeby finns en rikare flora av ändelser, varav en del i vårt (skriftliga) material nog bara är stavningsvarianter. De gängse ändelserna *-e* och *-an* förekommer i stor utsträckning: *Ibbe* (Ibrahim), *Isse* (Ismail), *Berran* (Beril), *Gullan* (Asligül), men *-is* är rätt ovanligt och *-a* är mycket

ovanligt. Den senare tycks nästan bara användas när *-a* också förekommer i grundnamnet på motsvarande ställe, t.ex. *Aysa* (Aicha) och *Isma* (Ismail). Däremot finns det gott om exempel på *-i*, t.ex. *Hani* (Hanas), *Berri* (Beril), *Hawni, Hawi* (Hawnaz) och *Seynabi* (Seynab), medan *-en* inte förekommer alls som ändelse. Särskilt karakteristisk är ändelsen *-sh*, vilken i vårt material kan föregås av *i, o* och någon gång *e*: *Abish* (Abyan), *Aylish, Aylosh* (Ayla), *Giotish* (Panagiota), *Emrish* (Emrah), *Edosh* (Erdem), *Serkish, Sekkosh, Serrosh* (Serkan). Denna ändelse är över huvud taget mycket populär i rinkebysvenskan t.ex. i fraser som *Har du braish betyghish?*

Exempel på andra ändelser är: *-(l)ana*: *Naslana* (Nasri); *-ela, -ila*: *Pamella, Pami-la, Pamilla* (Payam); *-in*: *Sirin* (Shireen), *-(a)wi*: *Mawi* (Maya); *-(n)ino*: *Tarzanino* (Tarza); *-inho*: *Zeynepinho* (Zeynep); *-oni, -uni*: *Hassuni, Hassoni* (Hussein); *-(yi)ye*: *Mayiye* (Mahan), *Mahaye* (Mohamed); *-do*: *Mudo* (Mutlu).

Dessa ändelser är till övervägande delen diminutiva, d.v.s. signalerar litenhet. Så bildas smeknamn i många språk, t.ex. baltiska, slaviska och romanska språk. I svenska är nog *-is* det närmaste vi kommer en diminutiv ändelse. I övrigt är stöpningen i den tvåstaviga formen det mest typiska. De andra vanliga ändelserna förekommer ju också på många andra håll i språket (*gubb-e, gumm-a, kratt-an*).

Dubbling (reduplikation) är vanligt såväl i svenska smeknamn (*Lelle, Kicki*) som runt om i världen. Skälet är att barn använder dubbling som strategi när de lär sig sitt modersmål och ska ta steget från enstaviga till tvåstaviga ord. När barnen benämner sig själva som *Nenne* (Linnea), *Jojjo* (Johanna) eller *Lelle* (Lennart)

tar föräldrar och syskon efter, och så etableras dessa smeknamn. Smeknamn och dubblrade stavelser har flera egenskaper gemensamt; framför allt uppvisar de enkel ljudstruktur och förhåller sig till grundordet på liknande sätt.

Så här kan dubblrade namn se ut i Rinkeby: *Hudhud* (Houda), *Bibi* (Jbela), *Wamwam*, *Lolo*, *Lulu*, *Lily* (Luwam), *Mimmi* (Maya eller Meri), *Burbur* (Burhan), *Haha* (Hai), *Mohmoh*, *Momo* (Mohamed), *Wawi* (Waka).

Dubblingen har som synes inte alltid samma form som i svenska. Den stavelse som dubbleras kan nämligen sluta med konsonant som i *Hudhud* (Houda) och *Burbur* (Burhan). Det enda svenska exempel vi kommer på är *Janjan*. Fenomenet kan kopplas samman med de enstaviga smeknamnen som ju är vanliga i Rinkeby, och därmed också med den nämnda skillnaden i längdsystemet.

Vi har också hittat enstaka inslag av andra fenomen som hör smeknamns-kicket till. Vi har nämnt att det labiala (*p*, *b*, *m*) har en särskild status i smeknamnsbildning: *Berdem* (Erdem), *Belba* (Jbela) och *Boktay* (Oktay).

Vid enstaviga grundnamn som *Bo* och *Per* och vissa längre namn som *Gustav*, förekommer i traditionella smeknamn tillägg eller utbyte av konsonant. Vi har *Bosse*, *Pelle* och *Gurra*. Dessa konsonanter har liksom de labiala speciell status inom smeknamnsbildningen och i rinkebymateriale hittar vi några exempel som kunde

De flesta smeknamn i Rinkeby är bildade efter det allmänna svenska mönstret.

vara utslag för samma tendens. Flera smeknamn till *Aicha* innehåller *s*: *Aisi*, *Aissa*, *Ayse*. *Menekse* kallas av de flesta för *Melli*, någon kallar *Mutlu* för *Musse* och *Zaklin* för *Zarre*. *Rahmo* kan kallas *Mose* eller *Moos*, *Mustafa* för *Murre* eller *Mille*, *Tugrul* för *Tulle* eller *Turre*, även om *Tugge* och varianter därav är populärare.

Några smeknamn är bildade genom baklängesskrivning: *Abgut* (Tugba), *Atniw* (Winta), *Neerish* (Shireen), *Daus* (Suad), *Harmeh* (Emrah). Ett exempel på sådan bildning av ett svenskt namn är *Kirre* (Erik). Gissningsvis kan man dock hitta liknande bildningar på många skolgårdar runtom i Sverige. Vi har hittat ett enda exempel på stavelseomkastning: *Nabsey* (Seynab).

Asu och Ibbe

Konsonanten mellan vokalerna kan både enkel- och dubbeltecknas. Några exempel är *Abi*, *Abish*, *Abbi* (Abyan), *Dile*, *Dille* (Dilhan), *Ibo*, *Ibbo* (Ibrahim) och *Rama*, *Ramma* (Ramazan).

När man går igenom namnen märker man att det finns vissa korrelationer mellan ändelsetyp och skrivning av konsonanten. Exempelvis är enkeltecknad konsonant vanligast vid ändelsen *-sh*, medan ändelsen *-e* helst förekommer efter dubbeltecknad konsonant. Men denna typ av mönster räcker inte som förklaring till variationen. I stället kan man förmoda att variationen har att göra med skillnader i systemen för längd (kvantitet) mellan rinkebysvenska och standardsvenska. Det har tidigare observerats att skillnaden i längd mellan lång och kort vokal tycks vara mindre i rinkebysvenskan än i övriga

Stockholm (Kotsinas 1990, s. 257), och i en undersökning där också konsonantlängden studerades särskilt visar det sig att en del talare av rinkebysvenska faktiskt tycks sakna distinktionen mellan lång och kort konsonant (Persson 1998, s. 13). I den språkblandningsmiljö som utmärker Rinkeby är det egentligen inte förvånande att längddistinktionen hos konsonanterna minskar (och rentav försvinner). Dels sker ju viss utjämning av längd mellan lång och kort vokal, dels är skillnaden mellan lång och kort konsonant redan i utgångsläget mindre tydlig än den hos vokalerna.

Smeknamnsskicket bland skolungdomarna Rinkeby är alltså i stor utsträckning detsamma som i svenskan i övrigt. Detta var också väntat. Några mindre mönster pekar dock på att systemet som helhet inte är lika strängt som på andra håll. Särskilt märks det i de många enstaviga smeknamnen och i avkallet på de traditionella kraven på enkelhet i konsonantgrupper. Ändelserna är delvis de samma som de traditionella svenska, men några nya ändelser har tillkommit eller blivit produktiva (*-o*, *-sh*, *-j*) medan andra

(*-a* och i viss mån *-å*) blivit mindre populära. De kanske tydligaste influenserna från andra språks smeknamnssystem fann vi i de dubblade smeknamnen, där stavelser som slutar med konsonant kunde dubbleras (*Hudhud*, *Burbur*), vilket de inte kan i det traditionella systemet. Slutligen noterar vi att det finns mer att undersöka beträffande längdsystemet, vilket tycks skilja sig från det standardsvenska. ■

LITTERATUR

- Kotsinas, Ulla-Britt, 1990: Svensk, invandrar-svensk eller invandrare? Om bedömning av "främmande" drag i ungdomsspråk. I: *Andra symposiet om svenska som andraspråk. Göteborg 1989*, Skriptor, Stockholm. 244–273.
- McCarthy, John & Alan Prince, 1986: *Prosodic morphology*. Ms. University of Massachusetts at Amherst & Brandeis University.
- Persson, Martin, 1997: *Om Rinkebysvenskans uttal*. C-uppsats, Nordiska språk, Stockholms universitet.
- Riad, Tomas, 2002: Svensk smeknamnsfonologi. I: *Studia Anthroponymica Scandinavica* 20, 51–98.

De namn och smeknamn som ligger till grund för de observationer som rapporterats i denna artikel finns samlade i ett antal tabeller på webbadressen <www.nordiska.su.se/personal/riad-t/>.

FRÅGOR & SVAR

Researcher

Vad är man om man sysslar med *research*? Finns det en svensk form eller kan man använda *researcher* som i engelskan?

Georg Svensson

Svar: Något etablerat svenskt ord för detta yrke finns ännu inte. Man kan mycket väl använda ord som *etterforskare*, *faktaredaktör*, *fakta(in)samlare* eller möjligen *faktaletare*. En invändning mot att använda sådana ord som yrkesbeteckningar är att de också används för andra typer av arbeten och att *researcher* skulle ha en "exaktare" innebörd. I engelskan är ordet emellertid klart mångtydigt, och för en svensktalande är de svenska orden betydligt mer genomskinliga, d.v.s. man förstår mycket bättre vad arbetet går ut på.

Ola Karlsson

Bara Beethoven?

Jag skulle vilja få ett råd om *von* (*van* m.fl.). Ofta skriver man inte ut ordet: *Heidenstams lyrik*, *lynchningen av Fersen*, *Döbeln vid Jutas*, *Dardels Den döende*

dandyn, *bröderna Wright*, *Beethoven*. Jag kan inte komma på någon bra regel. Om man skriver ut förnamnet eller titel, känns det oundgängligt att sätta ut *von* o.s.v.

Ragnar Hult,
Bokförlaget Forum

Svar: Jag håller med om att namnpartiklar som *von* och *van* o.s.v. måste sättas ut när förnamnet (eller initial för förnamnet) skrivs ut.

Det känns naturligt att utelämna dem ibland, men det är svårt att formulera en regel för när detta kan ske. Det är mycket ett stilistiskt övervägande. Utelämning sker framför allt i informella sammanhang. Man talar naturligtvis i vardagslag om *Beethovens sexa*. Men i en påannons i riksradiön är det lika naturligt med "Sveriges Radios symfoniorkester under ledning av NN spelar symfoni nummer 6 i F dur av *Ludwig van Beethoven*".

Claes Garlén

Stalkning

Jag håller på med en artikel om *stalking*, när en främmande eller bekant människa förföljer, övervakar och trakasserar en

annan människa. Hittar inget bra svenskt ord för fenomenet. Kan man försvenska och skriva *stalkning*? Det har Agneta Syrén gjort i "Smygande hot – en bok om stalkning" utgiven på Näthavet.

Anna Asker,
Svenska Dagbladet

Svar: Ja, om man vill införa *stalka* som ord i svenskan, skall det behandlas som ett svenskt ord. Det blir alltså *stalkning* som verbalsubstantiv. Och en person som ägnar sig åt stalkning bör heta *stalkare* på svenska. Det bästa är då att uttala orden på svenska, så att *stalka* rimmar på *talka* o.s.v.

Men ofta kan man förstås tala om *förfölja*, *förföljelse* och *förföljare*.

Birgitta Lindgren

Exformation

Jag undrar över ordet *exformation*, som jag inte har hittat i ordböcker. Men i *Livet inte en plikt utan möjlighet* används det på ett ypperligt sätt: "Meningen är därför bortgallrad information, så kallad exformation, säger Tor Nørretranders, och sådan information är otillgänglig för all världens

FRÅGOR & SVAR

informationsteknologi, eftersom den befinner sig utanför medvetandet.”

Finns verkligen inte ordet mer än i denna bok?

Susanne Risberg

Svar: Det är ju Tor Nørretranders som myntade ordet *exformation*. Det används väl inte så mycket ännu, mest av dem som är intresserade av kommunikationsvetenskap och som därför läst hans bok. Betydelsen är 'bortgallrad information', alltså egentligen *exinformation*. Ordet *information* är lånat från latinet, men *exformation* är nyskapat.

Man bör nog tills vidare vara försiktig med att använda det, men i grunden är det inget dåligt ord.

Ulla Clausén

Sorteringsregler

Förr fick man lära sig att t.ex. företag som börjar på *Svenska* inte sorteras under *S* utan under den bokstav som följer i nästa ord i företagsnamnet.

När vi letade i telefonkatalogen efter bra exempel upptäckte vi att där sorteras alla restaurangnamn som inleds med *Restaurang* under

R och alla företag som börjar med *Svenska* under *S* o.s.v. i all oändlighet.

Min fråga är om de gamla reglerna är borta och när de nya i så fall kom och vad som fortsättningsvis gäller. Hur ska vi sortera nuförtiden?

*Margareta Donosa,
Tingsholmsskolan*

Svar: Det har aldrig funnits några allmängiltiga regler för denna typ av sortering. På olika arbetsplatser och för olika verksamheter och ändamål har det utvecklats

Hur man än gör bör man vara flexibel när man gör ett register och ge korthänvisningar.

skilda vanor. Hur man än gör bör man vara flexibel när man gör ett register och ge korthänvisningar. Bestämmer man sig för att placera sådana här flerordiga namn (t.ex. *Svenska språknämnden*) efter första ordet (*Svenska*) är det lämpligt att göra en hänvisning från nästföljande ord (*Språknämnden*) till

Svenska språknämnden. Och placerar man sådana namn efter andra ordet (*Språknämnden*) är det lämpligt att göra en hänvisning från *Svenska språknämnden* till *Språknämnden*.

Claes Garlén

Disputerar

Kan man säga att man "disputerar under fyra år" eller är *disputerar* det man gör på examensdagen? Kan man säga att man "doktorerar under fyra år" eller är detta lekmanna-svenska som ska skrivas om som "genomgår doktorandutbildning" eller liknande?

*Karin Nordin,
Svensk Veterinärtidning*

Svar: *Disputerar* är det doktoranden gör på disputationen, då han eller hon offentligt försvarar sin avhandling. Disputationsdagen kan dock inte riktigt beskrivas som *examensdagen*, eftersom det ofta händer att doktoranden då fortfarande har läskurser kvar att klara av innan examen är helt klar.

Att *doktorera* innebär att genomgå forskarutbildning, som utmynnar i doktorsexamen. Det gör man alltså under en längre tid, t.ex.

FRÅGOR & SVAR

under fyra år. Att doktorera är således ett vidare och mer omfattande begrepp än disputerat. Det innebär att man kan säga att någon *doktorerar under en längre tid*.

Även om det är begripligt att orden blandas ihop då och då, bör man försöka hålla isär dem och säga "Han ska disputerat på fredag" och "Hon har hållit på och doktorerat i tre år nu".

Jan Svanlund

Barista?

Vad har ni för råd att ge angående ordet *barista*? Ska vi använda det italienska ordet och dess stavning, eller bör vi försvenska det genom att säga *espressobartender*?

Anna Holmström

Svar: Jag har sett att *kaffebartender* brukar användas i svenskan som ersättning för italienskans *barista*. Det är kanske lite långt, men jag tror att det italienska ordet är relativt okänt. Ett annat förslag är *kaffekypare* eller *espressokypare* efter mönstret *vinkypare*.

Ulla Clausén

Perfekt och pluskvamperfekt

Jag behöver en enkel förklaring på skillnaden i användning av perfekt och pluskvamperfekt i svenskan. Som infödd svensk, med svenska som modersmål och med många års studier i ämnet vet jag själv naturligtvis skillnaden. I mitt arbete som svensklärare i en grundskoleklass för vuxna från 20 olika nationaliteter blir däremot förklaringarna ibland alltför krystade. Jag har försökt med alla tänkbara lösningar. Eleverna är intresserade och kommer då ofta med exempel som kräver djupare analyser. Diskussionerna har gått heta, vilket är mycket givande och ger ett levande intresse för grammatiken, men jag saknar en *enkel* regel.

*Marianne Gisslander,
Komvux Köping*

Svar: Tempusproblem hör till de svåraste att lära ut till elever med andra modersmål än svenska. När jag själv undervisat i svenska som främmande språk för utländska studenter om skillnaden mellan perfekt (*har kommit*) och pluskvamperfekt (*hade kommit*), har

jag ritat upp två parallella, under varandra liggande, långa pilar.

Den övre har jag kallat NU-planet och den nedre DÅ-planet. På det övre planet har jag från vänster till höger ritat in NU-tempusen i följande ordning: perfekt – presens – futurum. På det nedre planet har jag ritat in DÅ-tempusen pluskvamperfekt – preteritum – futurum preteriti (*skulle komma*). Längst till vänster på båda planen står då de aktuella tempusformerna perfekt och pluskvamperfekt.

Perfekt och pluskvamperfekt bildas båda med hjälpverbet *ha* + supinum och är så långt likartade, men det är ändå en stor skillnad på dem. De befinner sig på olika tidsplan och man kan inte hoppa mellan tidsplanen. Befinner man sig på NU-planet, så är man där. Om man t.ex. tänker sig satsen *Hon har kommit* och lägger in satsinnehållet i ett slags naturlig verklighet, kan man se en grupp människor som väntar på någon. Plötsligt ser någon i gruppen att den person de har väntat på är där och säger "Hon har kommit!" Den här repliken sägs NU.

Så kan man göra på

F R Å G O R & S V A R

samma sätt med pluskvamperfekt och utgå från satsen *Hon hade kommit*. Då får man ett helt annat scenario. Med pluskvamperfekt håller man sig alltså bara till DÅ-planet. Med andra ord används pluskvamperfekt bara om det som redan har skett, det förflutna.

Den ultimata sanningen är naturligtvis mer komplicerad än så här. Vill du läsa något om tempus i svenska kan du försöka få tag på boken *Ordföljd, tempus, bestämdhet. Föreläsningar i svenska som andraspråk* av Lars-Johan Ekerot (1995).

Erika Lyly

Gratifikand

Vilket är riktigt att skriva för de personer som får gratifikation: *gratifikand* eller *gratifikant*?

*Anne-Marie Larsson,
BITS Bergsjöns IT-skola*

Svar: Det finns oss veterligen ingen beteckning för en person som får en gratifikation. Men i valet mellan dessa två alternativ väljer vi *gratifikand*, om man nu tycker att man måste ha en beteckning.

Ändelsen *-and* betecknar

någon som utsätts för något, jämför *examinand, konfirmand*.

Ändelsen *-ant* betecknar den som gör något aktivt, jämför *fabrikant, musikanter*.

Vi vill bestämt avråda från att kalla den som ger en gratifikation för *gratifikant*, eftersom det skulle vara knepigt för folk att hålla isär två så likalydande ord som *gratifikand* och *gratifikant*. Observera t.ex. att den som examinerar en *examinand* kallas *examinator*.

Birgitta Lindgren

Veckolig

Vi säger *daglig, månatlig* och *årlig* om saker som återkommer varje dag, månad eller år. Jag har aldrig sett något motsvarande om något som återkommer varje vecka, men tycker att *veckolig* borde kunna vara ett sådant ord, t.ex. *en veckolig rutin, en rutin som utförs veckoligen*. Eller känner ni till något annat ord?

*Mats Strömberg,
Karolinska
universitetssjukhuset*

Svar: Vi håller med om att det behövs ett adjektiv till *vecka*.

Ordet *veckovis* förekommer, men det är egentligen ett adverb och förekommer i fraser som *utkommer veckovis*. Nu kan ord på *-vis* även användas som adjektiv (jämför *en gruppvis indelning*), men just *veckovis* (eller *årsvis, månadsvis, kvartalsvis*) låter inte så bra

Men *veckig* eller *vecklig* är mindre lyckat, eftersom det inte är tydligt att de hör ihop med *vecka*.

som adjektiv (*en årsvis, månadsvis, kvartalsvis tidning* låter inte rätt).

Ett enkelt sätt att bilda adjektiv till ett substantiv är att lägga till ändelsen *-ig* eller *-lig*. Men *veckig* eller *vecklig* är mindre lyckat, eftersom det inte är tydligt att de hör ihop med *vecka*. De kunde ju lika gärna höra ihop med *veck*. Däremot är *veckolig* tydligt i det avseendet. Och det förekommer här och var, fast det inte kommit med i ordböcker.

Man kan notera att

F R Å G O R & S V A R

motsvarande adjektiv finns i danska (*ugentlig*), norska (*ukentlig*), engelska (*weekly*) och tyska (*wöchentlich*):

Man borde alltså kunna säga *en veckolig rutin*. Däremot hellre *en rutin som utförs veckovis*, när vi nu redan har detta adverb, än *en rutin som utförs veckoligen*.

Birgitta Lindgren

Kursivt frågetecknet?

Ska det vara rakt eller kursivt frågetecknet i slutet av en mening om ordet före är kursivt?

Katarina Norling

Svar: Här finns det två typografiska traditioner: den ena förespråkar att inte bara ett följande frågetecknet (eller utropstecken) utan även kolon, semikolon, komman och parentesbågar kursiveras, den andra att tecknen i fråga inte kursiveras.

I nutida boktryck har det andra alternativet företräde. Det är också det som är det mest logiska: om tecknet hör till meningen eller satsen, bör det vara rakt. Det finns naturligtvis fall då även skiljetecknet ingår i det uttryck som kursiveras, och

då bör tecknet kursiveras också.

Sedan kan man nog ibland tycka att ett kursiverat tecken är snyggare än ett rakt efter ett kursiverat ord. Vissa bokstäver och skiljetecken har ju (åtminstone i vissa typsnitt) en tendens att haka i varandra om det ena tecknet är rakt och det andra i kursiv.

Claes Garlén

En eller ett outlet?

Vi diskuterade på en kurs användningen av främmande ord. Som exempel använde jag ett pressmeddelande där rubriken löd "Nytt factory outlet öppnar". Enligt min uppfattning dubbelfel. Dels bör den svenska översättningen *fabrikutförsäljning* användas, dels är genus för ordet *outlet* reale, det vill säga att man säger *en* outlet. Där var dock några kursdeltagare oense med mig. De anser att det naturliga är att säga och skriva *ett* outlet. Frågan är alltså: vilket genus har det engelska ordet *outlet* när vi använder det som ett svenskt substantiv?

*Marianne Hühne von Seth,
Poppius*

Svar: Genus på främmande ord kan utgå från ordets form (ord på *-tion* blir *n-*ord) eller från det svenska ord som man menar att det motsvarar. Eftersom det senare inte alltid är självklart, så kan främmande ord få växlande genus tills någon form stabiliserar sig.

När det gäller *outlet* säger inte ordets form något. Det finns ingen mönstergrupp som det går att stoppa in ordet i. Om man ser till språkbruket som det visar sig i ett tidningsmaterial tycks *n-*genus vara vanligast. Det beror kanske på att folk tänker på *butik* eller *affär*; som har *n-*genus, när de talar om *outlet*. Men ännu är bruket inte stabiliserat, så *t-*genus kan inte sägas vara fel.

Vi håller med om att *factory outlet* inte blir bra på svenska. Det är svårbegripligt och svårhanterligt. Vi anser att man kan säga *fabrikbutik* om lokalen och *fabrikutförsäljning* om verksamheten, men även *butikshy* när det gäller en samling med butiker med *fabrikutförsäljning*.

Birgitta Lindgren

Svenskan är inte könsneutral

BETTINA JOBIN

Vi säger *lärare*, *författare* och *talman* om både män och kvinnor. Men tänker folk ändå inte i första hand på en man när de hör dessa ord? Och känner sig kvinnor inkluderade när det står *medborgaren* – *han* i en lagtext? Bettina Jobin har nyligen skrivit en doktorsavhandling där hon har jämfört tyskans och svenskan olika sätt att hantera kön.

Med jämna mellanrum dyker frågan upp om svenskan är ett könsdiskriminerande språk och om språket eller åtminstone språkbruket bör reformeras.

I detta sammanhang har två aspekter fått mest uppmärksamhet. Den första gäller generisk användning av pronomenet *han*, alltså med syftning på en person oav-

sett kön. Ett exempel på detta bruk är följande mening ur Språkvård 1997/2, där den avsedda könsneutrala syftningen till och med görs explicit: "Utan ett klart och begripligt språk kan han (därmed avses även 'hon') inte på ett meningsfullt sätt kommunicera ... Och utan ett klart och begripligt språk kan domaren inte övertyga om att den dom han meddelar är välgrundad och värd respekt."

Den andra aspekten gäller personbe-teckningar, särskilt då yrkestitlar. Dels har ord med slutledet *-man* såsom *riksdagsman*, *vetenskapsman*, *talesman*, *idrottsman* kritiserats, och alternativ som *riksdagsledamot*, *forskare*, *taleskvinna* eller *språkrör*; *idrottskvinna* eller *idrottare* föreslagits. Dels har vi kunnat observera att bruket av yrkestitlar med feminina ändelser såsom *skådespelerska*, *författarinna*, *lärarinna* har minskat, trots att antalet yrkesarbetande kvinnor har ökat. Samtidigt har *sjukskö-*

terska blivit en beteckning som i Sverige även kan användas om män.

Generiskt *han*

Den svenska språkvetaren Esaias Tegnér d.y. förklarade 1892 det generiska, d.v.s. allmänsyftande, bruket av *han* i religiösa texter och lagböcker med att maskulinum är det starkare könet, i språket såväl som i livet. Därför kan det tillåtas tala för båda könen. I England stiftades år 1850 till och med en lag, som slog fast att enbart *he* ('han') ska användas i lagtexter som pronomen för att syfta på personer oavsett kön, i stället för det också brukliga *they* ('de'). Att språkbruket kan utnyttjas i politiska syften blev tydligt i Schweiz, där kvinnorna länge saknade rösträtt. Motståndarna till kvinnlig rösträtt hävdade att medborgerliga rättigheter bara gällde män, eftersom det i lagen bara talas om *der Bürger – er* ('medborgaren – han') och inte *die Bürgerin – sie* ('medborgarinnan – hon').

I tyska grammatikböcker får maskulinum som generiskt pronomen sin första ingående beskrivning så sent som på 1960-talet, även om det har funnits längre i språkbruket. Så fastslås det till exempel i Weimarrepublikens rösträttsförordning från 1918 att både kvinnor och män är röstberättigade, men i de efterföljande paragraferna framträder väljaren enbart i maskulin form, *der Wähler – er* ('väljaren – han').

Även i svenska lagtexter används mestadels *han* som generiskt pronomen. År

1975 kom frågan om könsneutralt språkbruk för första gången upp i riksdagen, i samband med en utredning om tystnadsplikten. I ett särskilt avsnitt behandlades utförligt könsneutral utformning av lagtext och där utgår man från att det är ett dilemma att använda *han* som generiskt pronomen. Avsnittet avslutas med förslag som kommittén inser kan ha vissa brister men som man "i avvaktan på att man finner en helt tillfredsställande lösning" ändå får godta.

Esaias Tegnér d.y. förklarade det generiska bruket av *han* i religiösa texter och lagböcker med att maskulinum är det starkare könet.

Bertil Molde, dåvarande chefen för Svenska språknämnden, anslöt sig till kommitténs förslag och resonemang i en artikel i Språkvård 1976/1. Han skrev bl.a.: "[det] ter [...] sig allt nödvändigare att anpassa det offentliga språkbruket, inte minst författningsspråket, till den tid och den verklighet som råder nu." I ett avsnitt i ett PM 1979 från regeringskansliet om författningsspråket konstateras att det

generiska bruket av *han* kritiserar, och man menar att man "så långt som möjligt bör gå kritiken till mötes". Detta skulle kunna åstadkommas bland annat genom att man i enstaka fall skrev *han eller hon*. Om det skulle göra texten för otymplig, vilket befarades särskilt för böjda former, var rekommendationen att även fortsättningsvis använda *han*.

År 1994 och 1997 lämnades motioner till riksdagen, där riktlinjer för icke-diskriminerande språkbruk efterlystes. Båda gångerna hänvisade motionären till utländsk praxis och direktiv från Europarådet om anti-sexistiskt språkbruk. Mo-

tionerna avsågs båda gångerna med hänvisning till 1979 års PM, som ansågs som fullt tillräckligt och frågan förklarades slutbehandlad.

Detta förfarande kan tjäna som ett exempel på sättet att "lösa" problemet genom att förklara det för ett icke-problem, ett sätt som genomsyrar diskussionen av frågan från förra sekelskiftet fram till i dag.

Kritiker hävdar däremot att detta generiska bruk av *han* faktiskt är diskriminerande, eftersom män alltid kan vara säkra på att vara avsedda eller tilltalade, medan kvinnor först måste genomföra ett slags inre översättningsarbete för att vara säkra på att vara inkluderade.

Undersökningar av engelskan och tyskan har visat att användningen av ett manligt pronomen som generiskt pronomen i stor utsträckning leder till att man associerar till män. Den grammatiska formen påverkar visserligen associationerna mindre än vad könsstereotypa föreställningar gör, t.ex. läkaren som man och sjuksköterskan som kvinna, men åtminstone för kvinnliga försökspersoner ökade associationerna till kvinnor markant vid dubbla pronomen (*han eller hon*).

Yrkestitlar

Vad gäller personbeteckningar förefaller den nutida situationen praktisk för svenskans del. Ord som *läkare*, *medborgare*, *författare*, *professor* används om både män och kvinnor. Och *lärlarinna* m.fl. är avskaffade som officiella titlar. Feminin-

avledningar brukar helt enkelt förklaras som onödiga. Det svenska genussystemet tillåter såväl pronomenet *han* som *hon* efter *läkare* och liknande ord, vilket tas som intäkt för att dessa personbenämningar är könsneutrala. Rent grammatisk är sådana här personbenämningar inte maskulinum eller femininum utan utrum (n-ord) eller neutrum (t-ord). Valet av *han* eller *hon* bestäms alltså inte av ordets grammatiska genus utan av den åsyftade personens kön.

I det äldre tre-genus-systemet, som dominerade svenskt skriftspråk fram till 1700-talet, var alla substantiv som inte var neutrum antingen maskulinum (*man*, *bagare*, *bäck* – *han*) eller femininum (*kvinna*, *bryggerska*, *färd* – *hon*). Det var alltså i stort sett samma system som i dagens tyska, och det

finns fortfarande i en del svenska dialekter. Alltsedan detta tre-genus-system ersatts av uppdelningen i utrum och neutrum har svenskan beskrivits som könsneutral. Men stämmer det?

De som betraktar ord som *affärsman* eller *sjuksköterska* som könsneutrala motiverar detta ofta med tesen om språkets arbitrariet, d.v.s. att tecknet inte har något med det betecknade att göra. Det är t.ex. fullständigt likgiltigt, om ett träd kallas för *Baum*, *träd*, *tree* eller *abre*, bara vi är överens om vad som menas. Drar man denna tes för långt, blir det dock svårt att förklara varför *släktträd* uppfattas som ett bra bildspråk. Det senare är ett exempel på språkets ikonicitet. Lite enkelt uttryckt innebär det att de språkliga uttrycken kan

Kvinnliga beteckningar har inte försvunnit helt. I dagligt tal lever *fröken*, *kassörskan*, *servitrisen* m.fl. kvar.

fungera som bilder av verkligheten, när deras grundbetydelse en gång är fastlagd. Det betyder att *-man* i *affärsman* fortfarande signalerar manligt kön, även om konventionen säger att även kvinnor kan åsyftas. Liksom vid *medborgaren* – *han* måste kvinnor här ta ett extra abstraktionssteg. Omvänt gäller vid *sjuksköterska* att män måste ta ett extra abstraktionssteg för att känna sig inkluderade. Men medan samtliga ursprungligen manliga beteckningar kan användas om kvinnor, kan bara ett par kvinnliga användas om män. Att *sjuksköterska* kan användas om män hänger bl. a. samman med att skötare inom sjukvården och mentalvården har lägre utbildning och status än sjuksköterskor. (På finlandssvenska däremot heter det *sjukskötare*, på norska har man bildat *sykepleier*.) Precis som i fallet med de ursprungligen manliga formerna som har utsetts till norm, är det även här den statushögre beteckningen som blir generisk form. Att det finns ett par generiska femininformen kan dock knappast ge en rättvis bild av dagens samhälle.

Men kvinnliga beteckningar har ändå inte försvunnit helt ännu. I dagligt tal lever *fröken*, *kassörskan*, *servitrisen* m.fl. kvar.

Så länge möjligheten finns för ett könsbestämt alternativ, är den könsneutrala syftningen möjlig att ifrågasätta och ett inre tolkningsarbete nödvändigt. Alltså så länge tillräckligt många använder könsbestämda uttryck som *servitris* och *manlig sjuksköterska* är det oklart hur man ska tolka *servitör* respektive *sjuksköterska*.

Tidningspråk

Hur vanliga är dessa könsbestämda uttryck? I min avhandling undersökte jag närmare det faktiska språkbruket i tyska

och svenska tidningar. En persons kön brukar förr eller senare komma till uttryck i ett pronomen, men själva personbeteckningen kan mycket väl vara könsneutral, som fastslagits ovan. Till dessa hör yrkestitlar som *advokat*, *präst*, *regissör* etc. samt så kallade nomen agentis som *lyssnare*, *läkare*, *skidåkare* etc.

Med undantag för egennamn, där utländska förnamn kan vara svårtolkade, finns följande språkliga sätt att uttrycka könstillhörighet:

- a) könsbestämda titlar och substantiv, där personens könstillhörighet framgår av själva ordet: *drottning*, *fru*, *grevinna*, *kvinnna*, *dam*, *piga*, *tjej*, *syster*
- b) sammansättning med könsbestämd slutled: *pingistjej*, *fotbollsdamer*, *affärskvinna*
- c) fraser med könsbestämda adjektiv: *kvinnlig läkare*, *kvinnlig brandman*
- d) könsbestämda avledningar: *lärrinna*, *skådespelerska*, *författarinna*, *journalissa*, *norska*, *göteborgska*.

Jag undersökte hur dessa olika sätt användes på Dagens Nyheters och Süddeutsche Zeitungs sport- och kultursidor under januari 1996, sammanlagt ca 735 000 ord, varav 2 582 betecknade kvinnor (i den tyska tidningen nämndes något förvånande nästan 20 % fler kvinnor, trots att textens omfång var över 20 % mindre). 94 % av alla tyska beteckningar för kvinnor var på ett eller annat sätt könsbestämda. Resterande 6 % var till största delen metaforer eller ord som har en avsiktligt könsneutral innebörd som *Mensch* ('människa'), *Person*, *Individuum* ('individ').

I de svenska texterna är som väntat många fler beteckningar könsneutrala, men de utgör inte ens hälften av alla be-

lägg. Faktum är att bara 36 % av alla använda beteckningar är könsneutrala. I stället förekommer ord med kvinnlig innebörd, jämför punkt a ovan, mycket flitigare i de svenska texterna (52 % av fallen) än i de tyska (34 %). Där står i stället avledda femininformer (punkt d) för en majoritet av fallen med 52 %. I de svenska texterna utgör avledningar där- emot bara 12 % av alla belägg.

Denna låga siffra bekräftar uppfattningen att avledda femininformer är på väg bort i svenskan. Här har vi alltså en tydlig neutraliseringstrend. Den visar sig även i att det inte finns någon yrkestitel i de svenska texterna som nyligen har avletts från ett maskulint grundord. De feminina titlar som finns är bara invanda, lexikaliserade titlar som *sömmerska*, *städerska*, *skådespelerska* etc.

Hustrubeteckningar som *professorska*, *majorska* etc. förekommer inte heller i mitt material. Däremot är samtliga nationalitetsbeteckningar och andra geografiska beteckningar avledda: *norska*, *jämtländska*, *stockholmska* etc. Dessa är en viktig grupp, eftersom de inte kan användas könsneutralt. Man säger knappast *Luisa är spanjor*. Avledningar från nomen agentis, som *lyssnerska*, *bjuderska*, *skidåkerska*, *bärrarinna*, *ledarinna* eller på heders- och yrkestitlar som *presidentska*, var ytterst få i det svenska materialet.

De flesta femininändelser lånades en gång in till fornsvenskan från medelågtyskan, då svenskan fortfarande hade ett något så när intakt tre-genus-system med maskulinum, femininum och neutrum. Då behövdes de av kongruensskäl, precis som i dagens tyska, för att pronomen och huvudord skulle överensstämma i genus. Det visar sig att suffixen inte nämnvärt har utökat sin produktivitet i

svenskan. I tyskan har femininändelsen *-in* däremot utökat sitt användningsområde mycket kraftigt. Att *-in* är mycket kortare än de svenska ändelserna *-inna* och *-erska* och *-ska*, vilka dessutom konkurrerar inbördes, har naturligtvis också bidragit till en annan utveckling i tyskan.

Tillbakagången av avledda femininformer i svenskan kompenseras dock delvis av den stora andelen könsdefinita ord och sammansättningar. *TV-kvinnor*, *hon-rese-när*, *taleskvinna* och liknande mer eller mindre kreativa uttryck vittnar om en vilja att uttrycka könstillhörighet. Varav kommer detta, om de flesta, även i Tyskland, helst skulle se ett helt neutralt personbeteckningssystem? Just vid t.ex. yrkestitlar bör kön inte spela någon roll utan bara funktionen vara relevant.

Varseblivningsmönster

En del av förklaringen ligger förmodligen i vår mänskliga perceptions- och kategoriseringsförmåga. Lite trivialt uttryckt vill vi gärna dela in världen i olika fack och vi verkar ha förkärlek för tudelningar: svart eller vit, död eller levande, kultur eller natur o.s.v. Indelningen av människor i män och kvinnor genomsyrar vår värld på ett sådant sätt, att vi inte bara kan utan måste tilldela alla människor vi möter ett kön. Det är en av de första frågorna när en ny människa föds. När vi möter människor brukar vi i regel inte ha några problem att avgöra könstillhörigheten, de flesta signalerar den mer eller mindre tydligt på många olika sätt – även om könstillhörigheten skulle vara självvald, oberoende av det kön man föddes med, som i fallet med transsexuella personer.

Detta behov gör att könsbestämda former förmodligen alltid kommer att finnas. Och så länge dessa finns, och så länge

det med vissa få undantag är de manliga formerna som används för att omfatta båda könen, gör inte språkbruket rättvisa åt båda könen. Det är bara en gradskillnad, inte en kategoriskillnad mellan sättet att specificera kön i *lära^rinna* och *kvinnlig läkare*.

Jag anser att så länge kön på få undantag när enbart specificeras på kvinnor kan de svenska personbeteckningarna inte sägas vara könsneutrala.

Det är inte min sak att säga vad som ska göras, eller om det över huvud taget ska göras något åt den asymmetri som min forskning tydligt påvisar. Men en bra början vore kanske att sluta betrakta svenskan som könsneutral och problemet som löst. Vi kan tala om ett könsneutralt

språk först när kön inte längre specificeras för någotdera kön, eller alltid för båda könen – som i Karolinas svar i följande barnhistoria:

”När lilla Karolina hade varit hos doktorn och blivit undersökt frågade läkaren: – Vad ska du bli, när du blir stor då? – Jag ska bli kvinnlig läkare. – Varför det då? – Det vet väl du som har undersökt mig att jag inte kan bli manlig läkare.” (ur *Hemets Journal* 2002) ■

Bettina Jobins avhandling har titeln *Genus im Wandel. Studien zu Genus und Animatizität anhand von Personenbezeichnungen im heutigen Deutsch mit Kontrastierungen zum Schwedischen*. Stockholm. Almqvist & Wiksell. 2004

Språknämndens rekommendationer

SPRÅKNÄMNDEN rekommenderar en och samma benämning på yrkestitlar och andra personbeteckningar, alltså könsneutrala beteckningar. Det innebär att de kan användas både om män och om kvinnor samt med allmän syftning.

Eftersom ord som slutar på *-ska*, *-inna* m.fl. uppfattas som könsbundna, bör man undvika dem, både som beteckning för kvinnor och som könsneutrala beteckningar. De uppfattas som avledda av ord som slutar på *-are*, *-ör* m.fl.

Ord som slutar på *-are*, *-ör* m.fl. har länge använts som könsneutrala benämningar, och det finns ingen anledning att motverka detta.

Motsvarande resonemang gäller som slutar på *-kvinna* och *-man*. Det är endast ord på *-man* som kunnat fungera som könsneutrala beteckningar. De bör därför fortsätta att användas så, när det inte finns ord som är ännu tydligare könsneutrala.

Språknämnden avråder från slentrianmässig användning av *han* som pronomen med allmän syftning. I stället kan man använda *han* eller *hon*, upprepa substantivet, använda pronomenet *den*, omskriva till plural eller omformulera så att pronomen blir onödigt. Det är ingen god idé att försöka införa *hen* (eller någon annan form – *hin*, *hän*) som könsneutralt pronomen.

Unga och gamla vill inte nia

CATRIN NORRBY

Ung och gammal duar. Men de medelålders vet inte riktigt hur de ska säga. Du- och Ni-tilltal varierar mellan stad och land, privat och offentligt, och inte minst mellan svensktalande i Sverige och Finland. Catrin Norrby, språkforskare i Melbourne och Göteborg, rapporterar från en färsk undersökning.

Hur vi tilltalar varandra är en fråga som med jämna mellanrum dyker upp i tidningsartiklar och debattinlägg. Under februari 2004 utspelade sig en sådan debatt på insändarsidan i Göteborgs-Posten. Det fanns ett du-läger bakom rubriker som: *Skapa inte förvirring med niandet; Låt oss behålla du som tilltalsord; Att bli niad innebär ett avståndstagande.* Ni-lägret hittade man under andra rubriker: *Sluta med det kletiga duandet; Ac-*

ceptera viljan att vara artig och nia; Engelskans you kan vara både du och Ni.

Det råder alltså skilda attityder till *du* och *Ni* i dag. Det leder till variation och osäkerhet om vilket tilltal som är det lämpligaste. I den här artikeln diskuterar jag svenskars och finlandssvenskars attityder till tilltal och deras rapporterade bruk av olika tilltalsformer. Jag bygger på en undersökning som ingår i det australiska forskningsprojektet *Tilltalsskicket i några västeuropeiska språk: en studie över språkliga och sociala förändringar*. Där studerar vi förändringar tilltalsskicket i franska, svenska och tyska sedan 1950-talet och den sociopolitiska bakgrunden till dem. Material samlas in på sju orter i fem länder (Finland, Frankrike, Sverige, Tyskland och Österrike).

Den svenska och finlandssvenska undersökningen genomfördes i Göteborg och i Vasa i Finland hösten 2003. Ett

femtontal personer av båda könen och från olika yrkeskategorier samlades i en så kallad fokusgrupp och samtalade i ett par timmar under en forskningsassistents ledning om hur de uppfattar olika tilltalsformer i svenskan.

Alltsedan Eva Mårtensson publicerade sin uppmärksammade undersökning om "det nya niandet" (1986) har debatten i Sverige till stor del handlat om i vilken utsträckning *Ni* är på väg tillbaka, efter att det i det närmaste hade blivit ersatt av ett universellt *du* på 1970-talet. Detta allmänna duande kan ses som en följd av flera faktorer: den politiska vänstervågen under 1960- och 1970-talet och en allmän tendens i samhället till ökad jämlikhet samt det faktum att många språkbrukare hade negativa associationer till *Ni*-formen, som man uppfattade som snorkig och nedlåtande. Detta hänger i sin tur samman med det utbredda titelbruket i svenskan under 1900-talets tidigare decennier. *Ni* hade kommit att inskränkas till att användas till personer utan titel, d.v.s. personer i lägre ställning. I samtal mellan obekanta, där titeln inte var känd, undvek man därför direkt tilltal för att inte förolämpa den tilltalade. Språkvårdaren Erik Wellander raljerade gärna över den krångliga situationen och exemplifierade undvikandestrategier med uttryck som *Glömdes inte ett paraply? Önskas något mer innan kassan går?* (Wellander 1935 och 1964). Att *Ni* inte kunde användas som artigt tilltalspronomen i umgänget med obekanta, åtminstone inte i tal, gör

Ni hade kommit att inskränkas till att användas till personer utan titel, d.v.s. personer i lägre ställning.

utvecklingen i Sverige både unik och komplicerad jämfört med franska och tyska – men också med finlandssvenska, där *Ni*-formen inte haft denna negativa laddning.

Även i finlandssvenskan blev duandet allmänt på 1970-talet, och många yngre har främst vuxit upp med *du*. Jämfört med Sverige utmärks dock finlandssvenska umgängesvanor generellt av ett mer indirekt och formellt språkbruk, vilket innebär att titlar och *Ni* är vanligare (Fremer 1998). Detta har förklarats utifrån påverkan från samtalsmönster i finskan (Saari 1995). Tidigare undersökningar har dock i det närmaste uteslutande gällt Helsingforssvenskan. Tilltalsskicket i Vasa och Österbotten kan – med sin höga andel svensk-språkiga och närheten till Sverige – tänkas visa på andra mönster.

I dag är *du* det normala valet i svenskan, och därför koncentrerar jag mig fortsättningsvis på de faktorer som har betydelse för att *Ni* aktualiseras. För varje punkt sammanfattar jag först de viktigaste tendenserna i sverigesvenskan för att därefter ta upp finlandssvenskan.

Attityder

En individs *attityd* har självfallet stor betydelse för val av tilltalsform. De svenska deltagarna uppvisar tydliga generationskillnader. De äldsta (65 och 67 år) uppfattar *Ni* negativt och nedlåtande:

Jag tar inte illa upp om någon säger *Ni*, men tycker inte om det ... Det var

nedlåtande att kalla folk för *Ni* när jag var ung ... Det var *Ni* till hembiträden (skribent, 67 år).

För de yngsta (sex deltagare mellan 20–27 år) är det en nyhet att *Ni* kan uppfattas så, och de utgår i stället ifrån att de som använder *Ni* önskar vara artiga:

Jag visste inte att *Ni* kunde vara nedlåtande (frilansskribent, 27 år).

Jag uppfattar *Ni* som artigt ... på samma sätt som *Mr*; jag skulle lysa upp lite grann om jag blev tilltalad med *Ni* (gymnasist, 20 år).

I mellangenerationen (sex deltagare mellan 36 och 53 år) varierar attityden. En del är medvetna om att *Ni* kan uppfattas negativt medan andra ser det som ett hövlighetsuttryck, som man typiskt använder till en betydligt äldre person för att visa artighet. Som citaten nedan visar råder ibland helt motsatta uppfattningar om *Ni*:

Många äldre tar illa upp om man säger *Ni* (it-designer, 40 år).

Ni av respekt till en riktigt gammal människa (lagerarbetare och bokbindare, 36 år).

Det finns alltså två olika *Ni* – ett hövlighets-*Ni* och ett nedlåtande *Ni* – och skilda uppfattningar om vem som vill eller inte vill bli niad i dagens Sverige. När olika individer utgår från olika språksbruksregler och attityder, är det inte konstigt om det emellanåt flammnar upp en debatt av det slag som citerades inledningsvis. Situationen blir heller inte enklare av att vissa språkbrukare är omedvetna om att det finns två olika *Ni*.

Bland de finlandssvenska deltagarna

saknas motsvarighet till en del svenskers uppfattning om *Ni* som nedlåtande, utan *Ni* uppfattas generellt som ett artigt tilltal. Bland Vasainformanterna finns – oavsett ålder – en klart tydligare tendens i jämförelse med svenskarna att ibland välja *Ni*.

Om man är osäker på om man ska *du* eller *ni*, så är det kanske bättre att *ni* (pensionerad polis, 67 år).

Alla verkar vilja ha respekt oberoende av sin ålder och då uppskattar säkert alla mera ordet *Ni* än *du* (försäljningsdirektör, 63 år).

Denna tydliga skiljelinje i fråga om attityd till *Ni* förklarar att niandet är mer utbrett i finlandssvenskan. Utan en negativ belastning kan *Ni* användas i fler sammanhang.

Ålder

Debatten i Sverige har ju under senare decennier rört sig om att yngre personer återigen börjat *ni*, i första hand i samtal med äldre. *Ålder* är också mycket riktigt en viktig faktor, både deltagarnas egen ålder (generationstillhörighet) och den tilltalades ålder. Man kan skönja tre tydliga tendenser:

För det första är de allra äldsta deltagarna de ivrigaste förespråkarna för ett allmänt *du*ande. De har erfarenhet av det gamla svenska titelsamhället med dess tydliga statushierarki och de problem som valet av tilltal kunde skapa i umgängeslivet. Mot den bakgrunden är det knappast förvånande att den äldsta generationen ser *du* som en praktisk eller rent av befriande lösning.

För det andra säger sig också den yngsta generationen vara klara *du*-sägare, tvärt emot vad man kunde vänta. *Ni* är en

form som de vare sig har någon särskild erfarenhet av eller alls funderar på:

Vi har aldrig varit med om *Ni*, förutom i litteratur och film (gymnasist, 20 år).

Vi har suttit och pratat nu en timme och en kvart om nåt man aldrig tänker på (frilansjournalist, 27 år).

Detta kan verka stå i motsättning till den yngsta gruppens samstämda uppfattning om att *Ni* används som ett hövlighetsuttryck, men kan sannolikt förklaras av att de vuxit upp i ett samhälle kännetecknat av ett allmänt duande. *Ni* är helt enkelt en främmande form, som man inte har några specifika känslor inför. Skälet till att man inte använder *Ni* är därmed mycket annorlunda än den äldsta generationens.

För det tredje är det återigen mellangenerationen som utmärker sig, och det finns det stor variation i hur man säger sig använda och uppfatta *Ni*:

Är det någon som säger *Ni* i dag? (IT-designer, 40 år).

Det är svårt att säga *du* till någon i 80-årsåldern (sjuksköterska, 52 år).

Tvekar med riktigt gamla, varför vet jag inte (grundskollärare, 44 år).

Som citaten visar använder vissa aldrig *Ni*, men samtidigt säger flera att de niar en obekant person som är betydligt äldre. Att vi just i mellangenerationen finner variation är inte konstigt. De är födda på 1950- och 60-talet och har vuxit upp i en

tid då det gamla hierarkiska svenska tilltalssystemet var i gungning. För en del informanter gäller ett hövlighets-*Ni* som kan användas till äldre, medan andra alltid använder *du* och också är medvetna om de negativa konnotationer som många (äldre) har till *Ni*.

Också i den finlandssvenska gruppen är ålder en viktig faktor. De flesta uppger att de niar äldre människor av artighet. Flera informanter anser att en del äldre reagerar negativt på att bli niade, eftersom de inte känner sig så gamla. Precis som i sverigesvenskan kan alltså val av tilltalsform vara problematiskt, även om de negativa associationerna till *Ni*s saknas.

Viktigast för om man duar eller niar är emellertid talarens egen generationstillhörighet. De som är över 40 år har blivit uppfostrade att inte bara niar äldre, utan obekanta generellt. De har lärt sig i skolan att man ska niar i yrkesmässiga kontakter med kunder och liknande. Bland de yngre råder däremot variation och vacklan, eftersom man menar att man vuxit upp med *du* och aldrig lärt sig hur man ska göra. Det kan skapa villrådighet, eller att man undviker direkt tilltal helt:

Jag tillhör en generation som alltid sagt *du*, när man blir äldre och ringer mera officiella telefonsamtal kan det vara jobbigt att veta om man ska niar eller duar ... funderar emellanåt på vad jag ska säga. Vissa kan ta illa upp om man säger *du* (inköpare, 29 år).

Man niar folk man inte känner ... för-

Den äldsta generationen ser *du* som en praktisk eller rent av befriande lösning.

sökt vara hövlig genom att nia (projektassistent, 26 år).

När man inte vet så försöker man kringgå det och sen kan man märka på vilken nivå diskussionen ställer sig (kundansvarig, 27 år).

Skillnaden mellan den yngsta åldersgruppen i Vasa och Göteborg är slående. När de yngre göteborgarna säger sig använda *du* i alla sammanhang, menar de yngsta Vasaborna att man inte bara niar äldre av artighet, utan också obekanta, åtminstone inledningsvis.

Sammanhanget

Som de finlandssvenska citaten ovan visar har sammanhanget stor betydelse. När mellangenerationen i den svenska gruppen pratar om att nia äldre sker det också främst utifrån yrkesrollen; det rör sig ofta om kontakter med kunder, patienter och liknande. Inte sällan har företag utfärdat rekommendationer till sina anställda om tilltalsskick. En informant (personalansvarig på flygbolag, 53 år) redogör exempelvis för hur hon under sin trafikassistentutbildning i slutet av 1970-talet fick lära sig att konsekvent säga *Ni* till äldre, och i sitt arbete tilltalar hon fortfarande äldre med *Ni*. En av de yngsta deltagarna återger hur hon i sin utbildning på McDonalds tränades att aldrig tilltala en kund direkt med *du* eller *Ni* utan att i stället formulera sig så att tilltal undviks.

Det är knappast en tillfällighet att tilltalsrekommendationer har att göra med servicesituationer. Den svenska debatten om niandets återkomst har ju främst rört sådana situationer, något som också avspelas i diskussionen:

Reagerar inte alls på Ni i affär [men]

konstigare på gatan eller i bekantskapskretsen ... skulle tycka illa om det (läkare, 65 år).

De finlandssvenska informanterna menar, oberoende av generationstillhörighet, att det är säkrast att nia inledningsvis i kontakter med t.ex. kunder. Den tilltalades ålder är då av underordnad betydelse. I stället avgörs tilltalet av den yrkesmässiga relationen och det sociala avstånd som därmed skapas.

Även kulturella skillnader inom landet tas i viss utsträckning upp som förklaring till variation i tilltalsskicket. Exempelvis är *du* och förnamnstilltal (till okända) helt normalt i en småstadskultur, där alla känner alla, medan bruket av *Ni* ses som ett storstadsfenomen och kopplas ihop med distans och kyla:

I Piteå säger ALLA *du* ... man använder mycket mer förnamn i Piteå ... Man säger hej, det här är förnamn, efternamn och adress ... man säger bara hej i Göteborg (expedit och student, 23 år).

I storstad [är man] nojig för att folk ska veta för mycket vem man är ... man bor så tätt ... vill man vara lite mer privat i sig själv (kassabiträde på McDonalds, 20 år).

Även finlandssvenskarna uppfattar att man duar mer på landet generellt sett:

Man duar för att alla känner alla, en sådan liten krets ... vet inte vem jag skulle nia på landet där jag växte upp (projektassistent, 26 år).

Men framförallt betonar Vasainformanterna regionala skillnader inom Svenskfin-

land. Här finns en skillnad mellan å ena sidan tilltalsskicket i Österbotten och Vasa med ett frekventare duande och å andra sidan södra Finland och Helsingfors där niandet har en starkare ställning. Dessa skillnader förklaras av att man i Vasa med omnejd tar många intryck från Sverige – man ser på svensk tv, har yrkesmässiga kontakter med Sverige och reser ofta till Sverige. Helsingforssvenskan är betydligt mer påverkad av finskan, där motsvarigheten till *Ni* (*Tē*) används i fler sammanhang. Det frekventare duandet i Vasa ses alltså som en påverkan från Sverige, men är samtidigt en utveckling som inte uppskattas reservationslöst: "Sveriges sätt att dua alla utom kungen ... tycker det är olämpligt" (pensionerad polis, 67 år). Att säga *du* till Finlands president, som man gör till statsministern i Sverige, menar man skulle vara otänkbart.

Status

I internationella studier från mitten av 1900-talet betonades två dimensioner som avgörande för val av tilltalsform: makt respektive distans (Brown och Gilman, 1960). Statusskillnader ledde till att människor i lägre ställning använde formellt tilltal "uppåt", medan den som hade mer makt kunde dua "nedåt". Sådana asymmetriska mönster har i stort sett försvunnit. Statushierarkier tas knappast alls upp i den svenska diskussionen. I några få fall berörs de utifrån perspektivet att de inte har någon betydelse. Informanterna klargör att de absolut inte skulle använda *Ni* för att visa respekt inför en överordnad:

Skulle aldrig falla mig in att säga *Ni* till någon chef på grund av rang (handläggare på statligt verk, 27 år).

Här finns en intressant och tydlig skillnad gentemot finlandssvenskan, där individens status eller relativa makt alltså har betydelse för tilltalet:

Ju högre status en människa har desto snabbare niar man dem (kvinnlig pensionerad lektor, 66 år).

Även om duandet blivit allt vanligare mellan kolleger och till överordnade på arbetsplatser finns rester av ett statusänkande kvar inom näringslivet:

Ingen niar på [storföretagets namn] men om Finlands högsta chef skulle komma på besök så niar man honom (kvinnlig inköpare, 29 år).

Också inom universitetsvärlden är en statushierarki alltså levande, åtminstone jämfört med Sverige. Kommentarer från informanter i olika åldrar vittnar om osäkerhet om vad som är lämpligt tilltal:

Svårt att veta vad man ska säga om man jobbar inom universitetet. Kan man dua? (student, 21 år).

Ni när man presenterat någon inför klassen, sen svårt att sätta bort titlarna när man titulerat [inför studenterna] som professor NN (lärare inom fortbildning för social- och hälsovårdsbranschen, 48 år).

Det är alltså klara skillnader mellan de båda nationella varieteterna av svenska, där skillnader i status och makt har förlorat sin betydelse för tilltalet i Sverige – med ett välbekant undantag. Flera av deltagarna nämner kungafamiljen som det enda klara undantaget från ett allmänt duande i Sverige.

Andra språk

Förekomsten av *Ni* i dagens Sverige förklaras också som påverkan från andra språk. Man menar att unga reser mycket och tar intryck av tilltalsskicket i andra länder. I det sammanhanget anförs tilltalsvanor i franska, spanska och framför allt tyska som en tänkbar källa till ett ökat bruk av *Ni*.

Vi har ett stort språkutbyte. Unga pratar många olika språk och man träffar många från olika länder med olika kulturer och tilltalsbruk ... översätter tyskans *Sie* till *Ni* (expedit och student, 23 år).

I skolan får man lära sig mycket regler om tyskt *Ni*, men aldrig hur man ska göra i svenska. Om man är osäker har man ju regler ... genom tyskan (färdtjänsttelefonist, 26 år).

Det är dock inte bara språkundervisning i skolan eller yrkesmässiga kontakter i andra länder som kan ge upphov till variation i tilltalsskicket. Att Sverige i dag är ett invandrarland anförs också som förklaring till ökad användning av *Ni*. Flera deltagare, som arbetar inom olika myndigheter, rapporterar att de i sin yrkesutövning ofta blir niade av invandrare.

Också finlandssvenskarna tar upp språkkontakt som en viktig faktor. För dem som arbetar med kundkontakter i och utanför Finland och på olika språk leder detta ibland till skillnader i tilltal:

På vårt jobb märks det ganska bra ... med svenskar blir det *du* genast fast det är den första kontakten, inom Finland *Ni* – mera hövligt – och med tyskarna också *Ni* (inköpare, 29 år).

Däremot nämns inte alls någon påverkan från invandrare, vilket kan förklaras av att Finland har en betydligt lägre andel invandrare än Sverige.

Ni förekommer alltså ganska marginellt i talspråket i Sverige. Däremot är situationen mer komplicerad i skrift. Flera deltagare rapporterar om olika språkvårdande insatser på arbetsplatsen som syftar till att förenkla skriftspråket genom att införa ett enhetligt *du*.

Debatten finns i högsta grad kvar i skriftspråket. Riktigt, riktigt hästskt om detta på min arbetsplats om man ska skriva med *du* eller *Ni*. Våldigt mycket inflammerade diskussioner om man ska gå över till *du* ... för att förenkla ... nu är det på den nivån att man sätter in åtgärder mot folk som skriver *Ni* (handläggare på statligt verk, 27 år).

Man ser *Ni* som ett lämpligt tilltal i formellt skriftspråk, medan det inte har någon naturlig plats i informella sammanhang och i talspråket. Också för finlandssvenskan gäller att man är mer benägen att ta till ett *Ni* i skrift än i tal. Denna tendens ökar ju formellare sammanhanget blir. Ett e-postmeddelande ger inte upphov till samma möda (och vända) som ett skrivet brev i fråga om hur man ska tilltala och eventuellt titulera adressaten.

Social distans

Den dimension som i dag har betydelse för tilltalsskicket är grad av social distans till den tilltalade. Det tydligaste exemplet på social distans kan tyckas vara möten mellan obekanta, t.ex. i servicesammanhang. Men även andra faktorer som tagits upp i denna artikel kan tolkas utifrån begreppet social distans. Skillnader i ålder

eller status kan upplevas som ett stort socialt avstånd och leda till niande, medan invånare på en mindre ort kan känna samhörighet på ett annat sätt än storstadsbor och därför dua generellt.

I allmänhet gäller naturligtvis att människor vill uppfattas som hövliga och trevliga. *Ni* uttrycker alltså hövlighet och respekt i finlandssvenskan och kan också uppfattas så av vissa (yngre och medelålders) svenska språkbrukare. Detta innebär dock inte att artighet sitter i valet mellan *du* eller *Ni*. Både i Göteborg och Vasa är man överens om att hela yttrandet, tonfall och kroppsspråk avgör hur man uppfattas. Ett *Ni* behöver inte i sig innebära artighet, utan kan – särskilt i servicesituationer där expediter tilltalar kunder – kopplas till en generell trend i samhället att vara artig eller ha ett korrekt uppträdande över huvud taget; i detta sammanhang kan *Ni* bara ses som en modefluga:

Trend att uppföra sig och tala fint, bland annat att säga *Ni* ... ha ett bra bordsskick (expedit och studerande, 23 år).

En trend ... måste inte innehålla någon verklig artighet ... är så att säga en mask (skribent, 67 år).

Modefluga som färgen på kläderna (läkare, 65 år).

Eftersom *du* är det naturliga valet i de allra flesta sammanhang för de svenska deltagarna, kan det inte användas för att uttrycka specifik närhet eller intimitet, exempelvis mellan goda vänner, politiska sällsfränder eller arbetskamrater, vilket är fallet i t.ex. tyskan. Oavsett ålder är deltagarna överens om att det i dag är bruk av förnamn som signalerar närhet. Generellt sett ser man det ökande förnamnsbruket

som en påverkan från engelskan, men i finlandssvenskan också som en influens från sverigesvenskan:

Jag har blivit uppfostrad med att presentera mig med hela namnet, bara förnamnet beror på intryck från Sverige (socialarbetare, 59 år).

Att det på senare år också kommit att bli allt vanligare att man tilltalsas med förnamn av obekanta personer, som försäljare eller affärskontakter man aldrig träffat, värjer man sig dock starkt mot i båda länderna:

När man blir tilltalad med förnamn av en obekant har det slagit över (skribent, 67 år);

Fruktansvärt obehagligt med förnamnstilltal ... förnamnet är privat (kassabiträde på MacDonalds, 20 år).

Man vill ha avstånd till obekanta (student, 21 år, Vasa).

Med tanke på intimiseringen av det offentliga språket i svenskan under de senare decennierna är det föga förvånande att förnamnstilltal ökar i omfattning i sådana situationer. *Du* är inte längre laddat med närhet och intimitet, utan det neutrala tilltalssättet. Därför behöver man nya sätt att markera närhet. Att explicit tilltala någon med förnamn eller att själv presentera sig enbart med förnamn är det medel som står till buds för att uttrycka närhet – verklig eller påklustrad.

Vad 27 personer under totalt ca fyra timmar haft att säga om svenskans tilltalsskick skiljer sig alltså inte bara nationellt utan också inom en språkgemenskap. De viktigaste faktorerna som enligt fokusgruppsdeltagarna kan leda till nian-

de kan sammanfattas i ett diagram. Ett *ja* inom parentes betyder att niande förekommer i någon utsträckning.

vänds av butiks- och restaurangpersonal i kontakten med kunder och gäster. ■

Faktorer som kan leda till Ni-tilltal

	Sverige-svenska	Finlands-svenska
Åldersskillnad – äldre person nias	(ja)	ja
Generationsskillnader		
äldre niar	nej	ja
medelålders niar	(ja)	ja
yngre niar	nej	(ja)
Bekantskap – obekanta, yrkesmässiga kontakter som kunder och patienter nias	(ja)	ja
Statusskillnad – person med högre status nias	nej	ja

Ålder framstår som den enskilt viktigaste faktorn, där finlandssvenska tilltalsvanor är entydigare än svenska. Majoriteten av deltagarna säger sig nia äldre personer, och de över 40 år är också mer benägna att nia i olika sammanhang än de yngre som uttrycker en del osäkerhet om vad som är lämpligt tilltal. I den sverige-svenska gruppen framkom att det var i mellangenerationen (36–50 år) som tendensen att nia äldre var tydligast, medan de yngre förenades med de äldsta igenom att förespråka *du*.

Det kan tyckas motsäga den vanliga uppfattningen att niandet är på väg tillbaka och att yngre leder den förändringen. Men resultaten för den svenska gruppen visar snarast att situationen är mer komplicerad än så. Flera deltagare kommenterar service-niandet, vilket ju är belägg för att *Ni* förekommer. Men samtidigt talar man om det som ett ganska marginellt fenomen eller en trend. En möjlig tolkning av det nya hövlighetsniandet är att det är ett slags social fernissa, som främst an-

LITTERATUR

- Brown, Robert & Gilman, Albert, 1960: The Pronouns of Power and Solidarity. I: *Style in Language*, red. av T.A. Sebeok. Cambridge, Mass. S. 253–276.
- Fremer, Maria, 1998: Tilltal och omtal i samtal. *Språkbruk* 2/1998.
- Mårtensson, Eva, 1986: Det nya niandet. *Nordlund* 10. Lund. S. 35–79.
- Saari, Mirja, 1995: "Jo, nu kunde vi festa nog". Synpunkter på svenskt språkbruk i Sverige och Finland. *Folkmålstudier* 36. S. 75–108.
- Wellander, Erik, 1935: *Tilltalsordet Ni*. Stockholm.
- Wellander, Erik, 1964: *Språk och språkvård. Ett urval artiklar i Svenska Dagbladet 1928–1963*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 30.) Stockholm.

Projektet *Tilltalsskicket* finansieras av ARC (Australian Research Council) under 2003–2005. För mer information se: <www.rumacc.unimelb.edu.au/Address/Address.html>. Jag vill tacka de tre forskningsassistenter som arbetat med insamling och bearbetning av fokusgruppsmaterialet: Leo Conroy i Melbourne, Jenny Nilsson i Göteborg och Heidi Nyblom i Vasa. Läsare som har synpunkter på tilltalsskicket är mycket välkomna att höra av sig till projektet via Catrin Norrby, e-post: <catrinn@unimelb.edu.au>.

Blir Språknämnden äldre än sextio?

OLLE JOSEPHSON

Svenska språknämnden fyller sextio i år. Verksamheten präglas av god kontinuitet, men särskilt de senaste tio åren har nya uppgifter tornat upp sig. Hela den svenska språkvården är inne i en politisk process. Sekretariatschefen Olle Josephson skisserar Språknämndens historia och spekulerar om framtiden.

Den 3 mars 1944 samlades tolv herrar och en dam – lektorn Carita Hassler-Göransson – på Stockholms högskola. De företrädde sammanlutningar av något olika slag, myndigheter som Skolöverstyrelsen, lärdomsinstitutioner som Svenska Akademien, folkrorelser som Föreningen Norden, och de hade efter något års förberedelser bestämt sig för att bilda en ny förening, Nämnden för svensk språkvård. Enligt stadgarnas första paragraf skulle den ”följa det svenska språkets utveckling i tal och skrift samt

utöva en språkvårdande verksamhet” och vidare ”ävägbringa nordiskt samarbete på språkvårdens område”. Svenska språknämnden fyller alltså sextio år i år.

Detta jubileum har inte firats med särskild pompa. Visserligen ordnade Språknämnden ett stort seminarium i slutet av januari i anslutning till den nyutkomna andra delen i Ulf Telemans stora språkvårdshistoria, *Tradis och funkis* (Svenska språknämndens skrifter 87, 2003). Men i övrigt har tillbakablickandet uteblivit. Det är nog karaktäristiskt för den nyttoinriktade, praktiska syn på verksamheten som kännetecknat Språknämnden ända sedan starten.

Men också den som helst blickar framåt kan må väl av ett litet festtal. Denna artikel ska därför överblicka sextio års språknämndshistoria utifrån tre delvis olika perspektiv. Det första är det institutionella: hur har Språknämnden som organisation utvecklats? Det andra är verksam-

hetsperspektivet: vilka uppgifter har den främst tagit itu med? Det tredje är samhällsperspektivet: vilken roll har Språknämnden haft i det svenska språksamhället?

Institutionen

För Svenska språknämnden som institution är förutom 1944 årtalen 1954 och 1974 viktiga, kanske också 1965.

De första åren var nämnden inte mer än en förening med ett arbetsutskott som sammanträdde i lånad lokal, och en sekreterare, Gösta Bergman, med papperen hemma hos sig. Tack vare ett statsanslag sedan 1949 och ett par donationer kunde man 1954 upprätta det som kallades Institutet för svensk språkvård. På Institutet arbetade nämndens sekreterare och en amanuens. Det blev alltså ett verkställande organ i förhållande till nämnden.

Den ordningen bestod i tjugo år, men viktigt är att Bertil Molde, som blivit sekreterare 1961, startade tidskriften *Språkvård*

1965. De elva första årgångarna gör visserligen våld på allt vad grafisk läsbarhet heter med spalt på spalt i närmast apoteksstil. Men tidskriften blev omedelbart ett centralt forum för språkvårdsdiskussioner och gav nämnden mer stadga och kontinuitet.

Det blev ännu mer stadga från och med 1974. Då blir nämnden halvstatlig institution. Staten fick rätt att utse ordföranden och sekretariatschefen, d.v.s. sekreteraren. Ett statsbidrag garanterade minst fyra tjänster; under åren har anslaget

get vuxit så att det nu täcker lönekostnaderna (men inget annat!) för åtta till nio personer. Namnet ändras också till Svenska språknämnden.

”Institutionernas tid” kallar Ulf Teleman andra hälften av 1900-talet, när han summerar språkvårdens organisation. Uppenbarligen är Nämnden för svensk språkvård i blygsam skala en del av den professionalisering och institutionalisering av många verksamheter som skjuter fart när välfärdsstaten formerar sig årtiondena efter andra världskriget. Barnomsorg, arbetsmarknad, konsumentfrågor och åtskilligt annat blir en uppgift för statsanställda experter. På ett mycket litet hörn följer språkvården med.

För lika uppenbart är det halvhjärtade i denna institutionalisering. De tolv grundarorganisationerna representerade delvis olika världar. I Nämnden för svensk språkvård försökte man föra samman ibland svärförenliga ideal: akademiernas och yrkesföreningarnas obero-

ende från staten, folkrörelsernas breda förankring, universitetens vetenskapliga auktoritet, Skolöverstyrelsens uppdrag från statsmakterna. Den heterogena sammansättningen har möjligen inneburit att medlemsförsamlingen, som själva nämnden kom att kallas efter 1974, inte kunnat göra någon kraftfull insats. Initiativet har legat hos arbetsutskott, styrelse och sekretariat.

Det finns flera motiv till Språknämndens kompromissartade organisationsform. Ett är rädslan för att uppfattas som

Språkvård blev omedelbart ett centralt forum för språkvårdsdiskussioner och gav nämnden mer stadga.

ett överhetsorgan som dikterar språknormen. Språknämnden vill hellre se sin uppgift som att följa svenskans utveckling och ge råd och rekommendationer. Den positionen kunde bli svår att inta om Språknämnden vore en statlig myndighet.

Resonemanget kan ifrågasättas. Dels uppfattas nog Svenska språknämnden ändå som en statlig institution. Dels avgör inte organisationsformen Språknämndens förhållande till språkbrukare och språknorm. Det har djupare språkhistoriska orsaker. Systerorganisationerna Dansk Sprognævn och Norsk språkråd är sedan 1950-talet helstatliga, men synen på språknormering och språkutveckling skiljer sig ändå starkt mellan Danmark och Norge.

Efter 1974 har det inte skett några större institutionella förändringar. Beror det på att den nuvarande ordningen är idealisk, eller att de yttre formerna spelar liten roll? Det är kanske bäst att låta vara osagt, men man ska inte glömma Språknämnden har deltagit i institutionsbyggen i mindre skala det senaste årtiondena, framför allt av relativt informella samarbetsgrupper som Mediespråksgruppen, Språkvårdsgruppen eller Datatermgruppen

Verksamheten

Språkvård kan, mycket förenklat, innebära tre slags verksamhet. För det första kan man ägna sig åt orden, grammatiken, stavningen och skrivreglerna. Stava hellre *dejt* än *date*, bilda hellre sammansättningen *grundskolenivå* än *grundskolnivå*, skriv hellre organisationens namn som *Svenska språknämnden* än *Svenska Språknämnden*, det går bra att börja en mening med *och* eller *men* – det är typiska språkvårdsråd i sådan verksamhet. Språket som struktur

och regelsystem står då i centrum, även om råden i skiftande grad kan anpassas till specifika texttyper och språksituationer.

För det andra kan språkvården inrikta sig på särskilda texttyper och talsituationer. Hur ska brev från myndigheter till enskilda utformas, så att det blir begripliga, respektfulla och entydiga? Vad krävs av en välfungerande webbplats? Hur lägger man upp ett vanligt arbetsplatsmöte, så att alla deltagare får möjlighet att göra sig gällande på någorlunda lika villkor? Här blir frågan om fungerande kommunikation den centrala – en del har kallat denna form av språkvård för kommunikationsvård. Språkvårdaren behöver inte vara så mycket grammatiker och lexikograf som textlingvist, läsbarhetsexpert och samtalsforskare.

För det tredje kan språkvården uppmärksamma språkets – eller snarare språkens – ställning i samhället. Det kan handla om svenskans fortlevnad som vetenskapligt språk vid sidan av engelskan, om möjligheterna till modersmålsundervisning för skolbarn som inte har svenska som modersmål, om danskans och norskans plats i Sverige, om finskan eller teckenspråkets ställning eller om tolkningsmöjligheterna i EU. I detta fall förvandlas språkvårdaren nästan till sociolog eller jurist.

Alla tre typerna av verksamhet är nödvändiga för ett välfungerande språksamhälle. Språknämnden har dock till allra största delen arbetat med det första området – det är också vad folk i allmänhet tänker på när de hör ordet *språkvård*. Nämnden besvarar över tiotusen frågor om året i telefon, per brev, men sedan slutet av 90-talet främst på e-post. Så gott som alla rör språkriktighet av det första

slaget. Nämndens viktigaste insats över huvud taget är kanske häftet med skrivregler, den överlägset mest spridda av de 91 böckerna och häftena i nämndens skriftserie. År 1948 hette häftet bara *Skrivregler* och omfattade 40 sidor, 2000 var *Svenska skrivregler* en liten bok på över 200 sidor. På det sättet kan det sägas att Svenska språknämnden hållit på med samma sak i 60 år.

Men förskjutningar går att urskilja. Till en början låg tonvikten på ordlistor och skrivregler för allmänspråket i största allmänhet, d.v.s. ett slags systemperspektiv. Ett tidigt initiativ var exempelvis att tillsammans med Modersmålläraarnas förening inventera lokala och regionala uttalsdrag bland landets läroverkselever och föreslå vilka som skulle bekämpas respektive accepteras: "tungspets-r ges företräde".

Detta perspektiv dominerade också det nordiska samarbetet, centralt för Språknämnden sedan starten. Nämndens första skrift handlade om stavning, men den andra var en ordlista med titeln *Särsvenskt och samnordiskt* (1946). I den föreslogs ord som borde gynnas därför att de fanns i de andra skandinaviska språken: hellre *viktig*, *maktpåliggande* eller *ivrig* än *angelägen*. Man tänkte sig nog att genom gradvisa reformer skulle danska, norska och svenska inte bli identiska språk, men föras närmare varandra. Höjdpunkten blev danskans övergång från *aa* till *å* 1948. Ganska snart blev det tydligt att starkare krafter än språknämnderna fick de skandinaviska standardspråken att snarare fjärra än närma sig varandra – även om språknämnderna än i dag har ett praktiskt och ofta effektivt samarbete kring exempelvis nyordsrekommendationer. Det nordiska samarbetet har därför successivt

fått ett starkare språkpolitiskt inslag, d.v.s. kommit att gälla språkvårdens tredje område, se t.ex. Nordiska ministerrådets bok från 2002, *Engelska språket som hot och tillgång i Norden*.

Från och med slutet 1960-talet ökar uppmärksamheten på specifika texttyper och språksituationer: bokförlagens språkgranskning, sjukvårdsspråket, myndigheterna, etermedierna. Framgångsrikast är myndighetsspråkvården. Där etableras särskilda språkvårdare inom regeringskansli och myndigheter kring 1980, samtidigt med utvecklingen av specialistexpertis och handböcker, t.ex. Margareta Westmans (Språknämndens föreståndare 1985–2000) *Att skriva bättre offentlig svenska* (1977). Myndighetsspråkvården kom organisatoriskt att ligga utanför Språknämnden, men nämnden har varit viktig både som drivkraft i inledningskedet och ständig referenspunkt och samarbetspartner.

Det tredje verksamhetsområdet, språkens ställning, blev på allvar en uppgift för Språknämnden först på 1990-talet. Dessförinnan hade svenskans ställning tagits för given. I Språkvård 1994/2 finns en viktig artikel av Ulf Teleman, *Det svenska riksspråkets utsikter i ett integrerat Europa*, där hotet om domänförluster diskuteras. År 1998 lade Språknämnden, på uppdrag av Kulturdepartementet, fram ett handlingsprogram för att stärka svenskans ställning, och 2003 gav den för första gången ut en skrift som alls inte handlade om svenskan, häftet *Sveriges officiella minoritetsspråk*.

Samhället och framtiden

Förskjutningen av verksamheten beror naturligtvis på förskjutningar i språksituationen. På 1940-talet var Sverige fortfa-

rande ett språkligt sett mycket homogent samhälle. Rättare sagt: den grupp som hade inflytande över det svenska standardspråket i skrift var liten och homogen. Det var också ganska lätt för språkvården att identifiera kanalerna till detta befolkningsskikt: läroverken, radion (med bara en kanal), universiteten med sin högst begränsade rekrytering, folkhögskolor och folkbildning. Språknämnden kunde inta en relativt central position inom en relativt liten grupp.

Utvecklingen mot ett mångspråkigt, högteknologiskt läs- och skrivsamhälle med överutbud av informationskanaler behöver inte repeteras här. Men en viktig följd är att den språkliga normbildningen oundvikligen blir mer heterogen och individualiserad. Språknämnden får en relativt marginell position inom en relativt stor grupp.

Nya områden inom språkvetenskapen har växt fram delvis som ett svar på utvecklingen: språksociologin och andraspråksforskningen sedan 1970-talet, textlingvistik och samtalsforskningen sedan 1980-talet, språkteknologin på 1990-talet. På ett mycket allmänt plan har Språknämnden hängt med i svängarna; det låter sig avläsas av artiklarna i fyrtio årgångar *Språkvård*. Men det som var huvuduppgift för Svenska språknämnden 1944 är det i praktiken, d.v.s. den dagliga verksamheten, ännu i dag: dokumentation, råd och rekommendationer om ordformer, skrivregler, ordbetydelser och grammatik.

Inte så att behovet av språkvård inom dessa områden minskat. Tvärtom. Det

ökar, eftersom allt fler dagligen tar det standardsvenska skriftspråket i bruk. Språknämnden har fått mer att göra inom sitt traditionella verksamhetsområde – och i stort sett klarat dessa allt större uppgifter mycket bra. Men den långsamt och stadigt växande arbetsbördan har möjligen skymt blicken för att helt nya områden borde beträdas mer kraftfullt. Tänker man fritt är det förvånande att Språknämnden inte har exempelvis särskilda avdelningar och specialistkompetens om svenska som andraspråk ungefär sedan 1980-talet eller språkteknologi sedan mitten av 1990-talet. Den som läser kapitel 19, "Språkvårdens uppgifter", i *Mål i mun* (SOU 2002:27), den stora parlamentariska utredning som är statsmakternas svar på den förändrade språksituationen, kan nog ana att utredarna slagits av tanken. De föreslår att Språknämndens verksamhet ska gå upp i en nyinrättad språkvårdsmyndighet, som också skulle få resurser att i större skala ta itu med frågor nämnden hittills endast snuddat vid.

Genomsnittlig pensionsålder i Sverige är 58 år. Att Språknämnden ska pensionera sig efter väl genomfört arbete som bidragit till välbefinnande och vetande, är dock inte att rekommendera. Men antingen kan den efter trettio års förlovning gifta sig med statsmakterna och från en tryggare position slå in på delvis nya banor. Eller kan den som stridbar singel pröva att på egen hand ta för sig av det nya. Åtskilligt nytänkande i svensk språkvård kommer hur som helst att behövas det närmaste årtiondet. ■

RECENSION

Råsop mot aningslösheten

EVA MÅRTENSSON

Språkbruk, språknormering, maktförhållanden och samhällsstruktur bildar ett komplicerat spel. Det gäller såväl du-reformer, fyrfältarens roll i samhällsvetenskaperna som det mångspråkiga Sverige. Olle Josephson drar sig inte för att utmana läsaren. Eva Mårtensson, mediespråkslärare vid Mitthögskolan i Sundsvall, recenserar en ny bok från Språknämnden.

Med boken *Ju. Ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige* (Skrifter utg. av Svenska språknämnden, nr 91) mutar Språknämndens chef Olle Josephson in fältet mellan Fredrik Lindström

och Ulf Telemans. Boken bör, med sin lättillgängliga stil och sina sylvassa spydigheter, kunna tilltala den allmänt språkintresserade publik som tagit till sig Lindströms *Värsta språket*. Samtidigt erbjuder den ett djup i analysen som har något att tillföra även den fackkunnige som tycker sig ha mer att hämta i Ulf Telemans språkvårdshistorik *Tradis och funkis*.

Även om boken i viss utsträckning bygger på tidigare publicerade texter saknar den helt karaktären av samlingsvolym. Grunden byggs av en fyllig, historisk översikt över språkutvecklingen sedan slutet av 1800-talet, innan ett fönster mot framtiden öppnas på glänt med resonemang om språk och makt, språkpolitik och språkekologi.

Den första delen av historieskrivning-

en, från 1880–1970, ger en huvudsakligen deskriptiv genomgång av de språkliga drag som brukar lyftas fram i när denna period skildras. Läsaren kan själv spåra utvecklingen i exempel från riksdagsanföranden och tidningsartiklar från olika årtionden.

Huvudtendenser

Bokens längsta kapitel skildrar den korta språkhistorien från 1970–2004. Här nöjer sig författaren inte med att beskriva språkförändringarna, utan väljer att öppet värdera dem. De läsare som sörjer över förlorade konjunktivformer och lider av huvudsatsordföljder i bisatser eller *att*-strykning i *kommer att* har ingen tröst att hämta, med mindre än att de låter sig övertygas av argumenten om de nya uttrycksättens värde. Framför allt försöker Olle Josephson i kapitlet ändå visa hur språkhistoriska tendenser kan förklaras i ljuset av samhällsutvecklingen. De fem huvudtendenser han stannar vid är internationalisering, visualisering, intimisering, teknifiering och nya förhållanden mellan tal och skrift. Dessa tendenser har tidigare beskrivits av andra författare, men Olle Josephson bjuder på en viss förskjutning i perspektiven och spelar med tendensernas inbördes förhållande på ett tankeväckande och ibland överraskande sätt.

Den tekniska utvecklingen, som så ofta betonas, vill han tona ned som förklaringsmodell. Datorer, e-post, webb och sms har, enligt hans uppfattning, inte i sig påverkat språkhistorien, utan främst bidragit till att förstärka och skynda på de övriga fyra tendenserna.

Internationaliseringen, med ökad mångspråkighet i Sverige och allt starkare inflytande från engelskan är ett givet tema, men författaren vill inte se resulta-

tet av utvecklingen som given. I översikten etablerar han det synsätt som senare i boken utmynnar i en nybörjarkurs i språkpolitik.

Intimiseringen, med allmänt duande och spridningen av privat samtalsstil till offentliga sammanhang, behandlas i positiv ton med god överblick och välvalda exempel.

Visualiseringen får i Olle Josephsons beskrivning en framträdande roll. Han framhäver bruket av illustrationer, grafik och ovanliga skriftbilder både som en tendens i sig och som en förklaring till andra språkliga tendenser som särskrivning, förkortningsprinciper och stilbyte i offentlig prosa. Tendenserna han lyfter fram är för resten inte enbart traditionellt språkliga. Han efterlyser den vetenskapsteoretiska historiebegränsningen av fyrfältarens betydelse för samhällsvetenskapernas texter och tänkande och funderar över vad det innebär när illustrationen, i stället för ordet, får makt över tanken.

En bok av det här slaget bygger givetvis i stor utsträckning på generaliseringar, och författaren försvarar dem som ett medel mot en ofta alltför detaljinriktad språkdiskussion. Men ifråga om förhållandet mellan tal och skrift värjer han sig mot den vanliga generaliseringen om ett allmänt närmande mellan språkarterna. Han pekar på motsägelsefulla drag och på områden där ett talets påverkan på skriften, mot alla antaganden, uteblivit. I slutänden erkänner han att läsaren bör känna sig förvirrad, men hans poäng är just att det är meningslöst att jämföra tal och skrift i allmänhet. Frågan om förhållandet mellan tal och skrift måste ställas specifikt, kring varje slags språksituation.

När det senaste århundradets språkliga trender har fått sin genomgång, blir kon-

klusionen att det svenska språksamhället blivit krångligare. "Det är fler språk, fler språksituationer, fler konkurrerande språksystem, fler framställningsformer, fler tekniker att hålla reda på än någonsin förr. Och i högre grad än någonsin förr gäller det alla svenskar", konstaterar Olle Josephson och gläds åt att detta är en följd av att vi använder språket för att kommunicera med varandra på så många sätt.

Kurs i språkpolitik

Författaren är inte rädd för att utmana sina läsare. Han väjer inte för komplicerade begrepp eller provokationer, men lotsar och leder läsaren med en tydlig ambition att förmedla kunskap och medvetenhet. Den lättsamma framställningen och öppna argumentationen gör att även den som inte fullt ut är beredd att köpa hans värderingar och slutsatser i alla fall ges möjlighet att förhålla sig till dem.

Spelet mellan språkbruk, språknormering, maktförhållanden och samhällsstruktur är ett genomgående tema, och Fredrik Lindström får en känga för sitt romantiska påstående att "du", personifierad av en alldeles vanlig tant, bestämmer över språket. Vassast i tonen blir Olle Josephson annars i diskussionen om det mångspråkiga samhället och engelskans ställning i Sverige. Med skarpa och övertygelse driver han kravet att mångspråkighet ska ses ur ett demokratiskt och inte ur ett etniskt perspektiv. Han för en kamp mot såväl enspråkstänkande som etnifiering och mot såväl nationalromantiska

som överdrivet individualistiska idéer. Hans lektion i språkpolitik borde göras obligatorisk för politiker och ansvariga inom samhälls- och utbildningsinstitutioner. För även om han varnar för sin egen kverulans, genomsyras texten av en tro på att förhållandena kan bli bättre om medvetenheten och viljan finns. De maktthavare och institutioner som uppvisar språklig aningslöshet får däremot finna sig i rejäla råsor. Till exempel vår "självkoloniserade" svenska universitetsvärld som "manövrerar sig närmare den tredje världens-situation där högre utbildning inte är tillgänglig på majoritetsmodersmålet, bara på engelska".

De läsare som känner Olle Josephsons röst från radio eller föreläsningar kan knappast undgå att höra den eka mellan raderna. Det är ett bevis så gott som något på att han faktiskt lyckats etablera den judiskurs han talar om i första kapitlet, som något mera än ett nyord. ■

JU.

Ifrågasatta självklarheter
om svenskan, engelskan
och alla andra språk i Sverige.
Olle Josephson.
Skrifter utgivna av
Svenska språknämnden, nr 91.

NYUTKOMMET

”Världens största kopieringsapparat”

Så karakteriserar en student i nationalekonomi föreläsningssituationen på sin institution. Och en historikers syn på sitt ämne framgår av citatet ”Forskarens plikt att krängla till”. Detta står att läsa i Mona Blåsjes avhandling *Studenters skrivande i två kunskapsbyggande miljöer* (Almqvist & Wiksell, 2004). Hon har undersökt förhållandet mellan studenters skrivande och de miljöer som utbildningsinstitutionerna utgör, i det här fallet nationalekonomi och historia, genom att analysera uppsatser och forskartexter samt genom deltagande observationer och intervjuer med studenter och lärare.

Miljöerna skiljer sig verkligen åt. Inom ämnet nationalekonomi kan kunskapssyner beskrivas som rationalistisk, den logiska slutledningen är grundläggande. Den vanliga undervisningsformen är föreläsning och studenterna antecknar flitigt varje modell och formel. På C-nivå ökar andelen undervisning på engelska, vilket bidrar till att studenterna blir mindre aktiva i diskussionerna. Kunskapssyner inom ämnet historia kan betecknas som kritisk-pluralistisk. Här gäller det att kartlägga och att problematisera. Man har mera gruppundervisning och flera uppsatsseminarier.

Trots skillnaderna finns det inga avgörande skillnader i studenttexternas kvalitet, men däremot i processen som leder fram till texterna. Det verkar svårare att komma in i den nationalekonomiska miljön, där man strävar efter korrekta lösningar på problem, än i historikermiljön, där divergerande perspektiv och lösningar ses som något positivt.

Birgitta Lindgren

Sport-Stefan och Kafé-Karin

Anna Gunnarsdotter Grönberg har i sin avhandling *Ungdomar och dialekt i Alingsås* (Göteborgs universitet, 2004) studerat språklig variation bland gymnasieungdomar i Alingsås. Hon har undersökt hur variabler som kön, geografisk hemvist, gymnasieprogram och livsstil spelar in. De livsstilstyper hon urskiljer är bl.a. *Kafé-Karin/Kalle*, *Party-Pia/Pelle* och *Sport-Stefan/Stina*. Hon konstaterar t.ex. att *Sport-Stefan* använder den typiska västsvenska partikeln *la* mera än *Kafé-Karin*. Några grupper verkar vara mera lokalt förankrade än andra, andra verkar orienterade mot Göteborg och andra åter mot Stockholm eller lite mer vagt någon annanstans.

Den variabel som ger tydligast utslag är den geografiska, d.v.s. var man bor i Alingsåstrakten. Därefter kommer kön. Göteborg kan ses som regioncentrum, och därifrån sprider sig innovationer antingen gradvis eller med ett skutt. Författaren konstaterar att det finns förvånansvärt stora skillnader i bruket av dialektala uttalsvarianter bland ungdomar inom ett

förhållandevis litet område. Det är långt ifrån alla västgötska drag som försvunnit.

Birgitta Lindgren

Texthandledning

Skribenter som arbetar med informativa texter behöver ibland luta sig tillbaka och reflektera över sitt och andras skrivande. Då kan de ha glädje av *Skriv bättre texter*, författad av journalisten, textredigeraren och språkkonsulten Lena Holst (Bokförlaget DN, 2004). På 130 ganska små sidor diskuterar hon skrivprocess, skribenttyper och vad som gör en bra text bra. Ett samlat grepp, systematik, konkretion och tänkvärda textexempel hör till bokens goda egenskaper. Svagheter finns nog också: dels en pratighet som dröjt sig kvar från de många utbildningstillfällen då materialet i boken provats ut, dels en vacklan i målgruppsanpassningen. Är den tilltänkta läsaren erfaren journalist eller amatörskribent på nybörjarstadiet?

Olle Josephson

Vikingarnas språk

Är 1643 klagade Stiernhielm över att "vårt gamle mål är kommet i så tiock förgätenheet at nästan ingen mehr finns, som thet förstår". Samma klagan kan nog upprepas i vår tid. Det är inte många av dagens svenskar som klarar av att utan vidare läsa och förstå en runinskrift. Intresset finns dock. Vid sidan av medeltiden är vikingatiden den period

som mest fascinerar i dag. För alla intresserade finns nu en veritabel bibel, *Vikingarnas språk* (Norstedts, 2004) på inte mindre än 522 sidor, författad av en som verkligen kan detta "gamble mål", Stockholmsdocenten Rune Palm.

Han leder oss i spåren av vikingarnas krigiska och fredliga färder, och vi får kunskap om seder och myter och framför allt om vikingarnas språk, som alltså ligger cirka 36 generationer bakåt. Författaren har räknat ut att det för denna tid finns bevarad en sammanlagd textmassa på omkring 130 000 ord (varav drygt 28 000 är från runinskrifterna). Det är ju inte något jättematerial precis. Även om det också finns andra källor, så kan vi aldrig få reda på allt om detta språk. Men det mesta av det som finns att veta tas upp här, lättstamt men ändå utförligt.

Birgitta Lindgren

Rollspel och webbplatser

En webbplats, ett rollspel eller ett tv-spel kan inte förstås eller undersökas på samma sätt som en roman eller en tidningssida. Analysbegrepp som *hypertext* (en grupp av texter som är länkade till varandra) eller *remediering* (förflyttning av stoff mellan olika medier) blir nödvändiga.

Sådana analyser finns i antologin *Mediekulturer*, redigerad av Claes-Göran Holmberg och Jan Svensson (Carlssons, 2004). Här ger sig ett dussin litteratur-, språk- och kommunikationsvetare i kast med författarperspektiv i nätdebatter,

ögonrörelser vid webbtexsläsning eller berättelsestruktur Eminems rapptexter. Antologitexterna kännetecknas av den akademiska världens teoristyrning, begreppsdefinierande och notapparater. Tack vare de intressanta undersökningsobjekten blir de ändå stundom underhållande.

Olle Josephson

Så kan man skriva

I en skrift med ovanstående titel av Lilian Perme och Kersti Yula (Ord & Visor, 2004) får man inte bara vanliga språk- och skrivregler utan även råd om hur man skriver poesi samt vad som händer när man får en bok utgiven.

I stort sett är språk- och skrivreglerna bra och behändiga i sin korthet, men det finns en del tokigheter. Några exempel. Fenomenet att skriva isär sammansatta ord påstås "breda ut sig i tal (!) och skrift". Och valet mellan *sin* och personligt pronomen är inte riktigt så enkelt som det presenteras.

Birgitta Lindgren

Andraspråket

Ett andraspråk är ett språk som man måste kunna för att klara sig till vardags men som man inte har som modersmål. Ungefär en tiondel av Sveriges befolkning har alltså svenska som andraspråk. Med tegelstensvolymen *Svenska som andraspråk*, redigerad av Kenneth Hyltenstam och Inger Lindberg (Studentlitteratur, 2004), har nu denna svenska fått sitt standardverk. Boken består av

25 uppsatser av ungefär lika många författare. Den har tre avdelningar med språkstrukturella, språksociologiska respektive pedagogiska perspektiv. Målgruppen är främst högskolestuderande, inte sällan på relativt avancerad nivå. Många bidrag är därför tämligen svårforcerade. Men kvaliteten är genomgående hög och de kunskaper som förmedlas oundgängliga för den som behöver veta något om andraspråkssvenskan.

Olle Josephson

Svençais

Den som behärskar franska och önskar underhållande men föga tillförlitlig läsning kan pröva *Toutes les suédoises s'appellent Ingrid. Les étrangers et leurs mots dans la langue française* ("Alla svenskor heter Ingrid. Utlänningarna och deras ord i franskan.") av Patrice Louis (Arléa, Paris 2004). Boken rymmer ämnesmässigt och språkvis ordnade förteckningar över lånord i franskan. *Ombudsman, troll* och *geopolitik (géopolitique)* hör till de få svenska bidragen. Ordlistorna varvas med fnissigt refererade nationalkaraktersstereotyper: "finnarna duar hela världen och dricker mjölk". Världens längsta ord uppges vara svenskt: *Nordsterjkustartilleriflygspaningssimulatoranläggningmaterielunderhallsuppljssystemdiskussionsinlggfberedelsearbeten*. Föga tillförlitligt, som sagt.

Olle Josephson

I porslinsfabriken

Den ännu ganska sköra samarbetsorganisationen för EU-staternas språkvårdsinstitutioner, Efnil (European Federation for National Institutes of Language) höll årskonferens i början av november. Mötet ägde rum i den gamla porslinsfabriken från 1700-talet i Sèvres utanför Paris.

Alla deltagande organisationer bekände sig till det mångspråkiga Europa som omtalas i Efnils målsättningsparagraf. Men mångspråkigheten tolkas olika. För nyttillkomna medlemmar från nya EU-stater handlar det ofta om att med kraft hävda ett litet baltiskt eller slaviskt nationalspråk mot den ryska som på ett årtionde förvandlats från övernationellt förtryckarspråk till stort minoritetsspråk. Maltesiskan, som är ett semitiskt språk, måste standardiseras så att den kan tas i bruk som offentligt språk. Företrädare för stora romanska språk vill att deras språk syns och hörs som internationella EU-språk bredvid engelskan. Halvsmå men stabila nationalspråk som de

nordiska framhåller Efnils roll som relativt anspråkslöst nätverk för erfarenhetsutbyte.

Samarbete är dock nödvändigt, även om det ibland klirrar en smula i bankettskalarna. Mer om Efnil och Pariskonferensen kan läsas på <www.eurfedling.org>.

Olle Josephson

Språkkrim

Den tredje nordiska klarspråkskonferensen hölls i Kongsberg i Norge 5–6 november med Norsk språkråd som värd och med stöd av Nordens språkråd.

Det tas utmärkta enskilda initiativ runt om i Norden för att göra myndighetspråk och företagsspråk begripligare; på svenska kallar vi det *klarspråksarbete*. Och *klarspråk* i den här meningen är ett begrepp som med motsvarande uttryck börjar bli vanligt i grannspråken. Hur obegripligt ett meddelande från en norska skattemyndighet kan vara visade statssekreteraren Yngve Slettholm från Kulturdepartementet med ett färskt egenupplevt exempel. Man fick också höra om hur man på den myndighet som kämpar mot ekonomisk brottslighet i Norge bekämpar *språkkrim*, alltså brott mot reglerna för förstäelig norska.

Men i de flesta länder saknas ett organ som tar ett övergripande ansvar för klarspråksarbetet och bedriver det kontinuerligt. I Sverige är vi lyckligt lottade som har Klarspråksgruppen, placerad i regeringskansliet, och språkvårdare på många myndigheter. Just var ansvaret skulle ligga – på språknämnderna eller i regeringskansliet – var man inte helt enig om på konferensen. Och även om Sverige nu är bäst på området, så kan vi inte luta oss tillbaka.

Föredragen kommer att publiceras i en rapport.

Birgitta Lindgren

Dyrare Språkvård

Vi måste höja prisen på språkvård från 2005.

Privatpersoner betalar 150 kr för en helårsprenumeration och företag och institutioner 190 kr. Det är tråkigt, men nödvändigt för att inte Svenska språknämnden ska få allvarliga ekonomiska problem.

Tolkad Göran

Svenska regeringstjänstemän och politiker i EU har ju gjort sig ryktbara för att hellre vilja låta sig tolkas från engelska än från svenska. Men ibland blir det

stopp. Göran Persson mötte Jacques Chirac i Paris 18 oktober. Han tänkte tala engelska, men Chirac tog som en självklarhet att det skulle talas franska och svenska. På pressträffen efteråt fortsatte Persson med svenska av bara farten. Han kanske märkte att han fick sagt det han ville säga, inte bara det han kunde säga.

Olle Josephson

Det knepige adjektivet

Nya utrikesministern *Laila Freivalds* och *lilla Anton*, eller tvärtom: *nya utrikesministern och lille Antoni*? Ja, många grubblar över adjektivet *e-* och *a-*ändelser. Under året har Språknämnden mottagit tre intressanta examensarbeten i ämnet: Marianne Stenlunds *Det hjälpsamme biträdet* från Uppsala universitet, Mathias Tistelgrens *Det vilsne statsrådet och den första konungen* från Göteborgs universitet och Anna Ringbergs *Den onde, den gode och den fule* från Stockholms universitet. Stenlund och Tistelgren har ställt enkätfrågor med exempelmeningar till 61 respektive 91 personer. Ringberg har låtit 97 gymnasister översätta en text från engelska med fraser som "The old servant, the dumb and tired Nikolaj" och sett

vilken form som valts.

Resultaten är svårtydbara och motstridiga i alla tre undersökningarna. Å ena sidan kan det finnas en tendens att allmänt bruka *e-*formen vid syftning på person, å andra sidan vill många undvika *e-*formen över huvud taget. Geografisk hemvist spelar mindre roll. Däremot tycks stilistiska hänsyn vara viktiga; andelen *e-*former ökar när ett formellare stilläge är för handen.

Bruket vacklar, kan man alltså lugnt sammanfatta. Den som vill ha en rekommendation kan läsa i Svenska skrivregler eller uppsöka databasen Frågelådan på nämndens webbplats. Ett tips: det går nästan alltid bra med *a-*form.

Olle Josephson

Språkpolitiken

I förra numret kunde vi sorgset rapportera att regeringen dröjer med att lägga fram en språkpolitisk proposition utifrån utredningen *Mål i mun*. Inget nytt har heller hörts i denna fråga från nya kombinerade utbildnings- och kulturministern Pagrotsky.

Däremot har ett sjuttioal av Sveriges ledande språkvetare och språkvårdare ilsknat till, och med dem organisationer som Svenska Akade-

mien, Terminologicentrum och Språknämnden. Alla har undertecknat ett upprop till regeringen med krav på handling. Vi citerar:

"Språksituationen i Sverige har de senaste årtiondena genomgått stora förändringar. Samhällets internationalisering,

"Vi vädjar till regeringen att snarast omsätta idéer och förslag från *Mål i mun* i praktisk handling."

engelskans roll, de många nya modersmålen i Sverige, den nya tekniken och de starkt ökade kraven på läs- och skrivfärdigheter kräver övergripande och långsiktig språkpolitik av helt annat slag än hittills. Ju längre det dröjer, desto större blir de problem som förr eller senare måste angripas.

Det handlingsprogram för svenska språket som den parlamentariskt tillsatta kommittén presenterade i sitt betänkande mottogs mycket positivt, både i Sverige och internationellt. Under ett par år har Sverige i Norden och Europa tack vare utredningens förslag framstått som en förebild; den ställningen hotar nu att förbytas till sin motsats, eftersom utredningens intentioner inte förverkligas.

Undertecknade har ibland skilda synpunkter på enskilda förslag i betänkandet, men är eniga om att det i många stycken anvisar utmärkta riktlinjer för språkpolitik och språkvård. Vi vädjar därför till regeringen att snarast möjligt omsätta idéer och förslag från *Mål i mun* i praktisk handling.”

Olle Josephson

Finlandssvenska

”Det är bara med tillräckligt många språkliga särarter – eller avarter! – som man skapar en tillräckligt stark språkmiljö.” Det sade författaren Kjell Westö på en stor konferens i Åbo om finlandssvenskans framtid den 19 oktober. Därmed satte han fingret på finlandssvenskans problem. Om svenskan i Finland med sina 300 000 modersmålstalare ska förbli livskraftig måste den fortleva inte bara som välansat skriftspråk utan i rockmusik, idrottshallar och matlagningskurser.

Somliga konferensdeltagare kunde tolka Westös uttalande som en dold polemik med brodern, översättaren Märten Westö, som argumenterat för att finlandssvenskt skriftspråk i huvudsak bör följa samma normer som sverigesvenskt standardspråk. Det är också den finlandssvenska

språkvårdens ståndpunkt, medan vissa finländare menar att finlandssvenskan ska vara ett alldeles eget språk.

Nu är nog bröderna överens. Kjell försvarade sin rätt att använda finskpåverkad Helsingforsslangsvenska som litteraturspråk men ville också ha ett stabilt standard-språk: ”Det språkliga egensinnet måste bygga på studier och kunskap.”

Olle Josephson

Europeisering

Bokmomsen sänktes från 25 till 6 procent för ett par år sedan. Det har lett till ökat bokläsande, men bara i de övre samhällsskikten. En färsk LO-rapport visar att

47 procent av alla manliga LO-medlemmar i åldern 18–29 år har inte läst en enda bok under 2003.

47 procent av alla manliga LO-medlemmar i åldern 18–29 år har inte läst en enda bok under 2003. År 1999 var motsvarande siffra 35 procent, 1991 33 procent.

Siffrorna diskuterades på en kulturkonferens med

LO-folk på Brunnsvik 25–27 oktober. Vi går mot en europeisering av kulturlivet, sade ABF-ordföranden Karl-Petter Thorwaldsson. Det innebär vidgade klyftor mellan kulturella storkonsumer i välutbildade befolkningsgrupper och den stora majoriteten som kommer längre bort från den kultur som räknas. För språkfärdigheterna i svenska vore en sådan utveckling katastrofal.

Olle Josephson

Skolan

Skolverkets nationella utvärdering av grundskolan, som publicerades 28 oktober, gav stora rubriker: eleverna läser och skriver sämre än förut.

Men läs ordentligt!

Elevernas uppsatser är lika bra som 1992, och förmågan att muntligt presentera ett stoff anses ha förbättrats. Men de är sämre på att läsa och förstå längre texter. Och de läser inte texter

inom lika många olika genrer som för tio år sedan. Framför allt ökar skillnaden i läsvanor och läsförmåga mellan starka och svaga elever. Det är illa nog.

Olle Josephson

SVENSKA SPRÅKNÄMNDEN

Svenska språknämnden är sammansatt av representanter för olika organisationer med intresse för svenska språket och svensk språkvård. Ordförande är professor Mats Thelander och sekreterare docent Olle Josephson, tillika föreståndare för sekretariatet.

Nämnden har till uppgift att följa det svenska språkets utveckling i tal och skrift, att bedriva språkvård och även att stärka den nordiska språkgemenskapen. Det dagliga arbetet utförs vid nämndens sekretariat av tio personer, varav sju språkvårdare.

Nämndens skriftserie omfattar för närvarande 91 nummer. Några av de senaste utgivna är:

91 Olle Josephson: *Ju. Ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige* (2004)

90 Roger Hansson m.fl.: *Språk och skrift i Europa* (2004)

89 *Engelskan i Sverige* (2004)

88 Eva Brylla: *Förnamn i Sverige* (2004)

82 *Svenska skrivregler* (2000).

Språknämnden ger också ut ordböcker och ordlistor såsom *Svenskt språkbruk* (2003), *Svenska språknämndens uttalsordbok* (2003) och *Svensk skolordlista* (2004).

För närmare information se <www.spraknamnden.se> eller <www.spraknamnden.se>.

Språkvård

40:e årgången ISSN 0038-8440

Redaktör och ansvarig utgivare: Olle Josephson

Redaktionssekreterare: Birgitta Lindgren

Annonser i Språkvård: 08-442 42 00

Prenumerationspris för år 2005 (4 nummer) vid prenumeration direkt hos nämnden: för privatpersoner 150 kr

för företag och övriga 190 kr (utlandet 200 kr)

Prenumeration genom expeditionen eller pg 197475-7, Svenska språknämnden

Redaktion och expedition: Svenska språknämnden, Box 20057, 104 60 Stockholm
tfn 08-442 42 00, fax 08-442 42 15

E-post: expedition@spraknamnden.se (för beställning);

info@spraknamnden.se (för språkfrågor och synpunkter på Språkvård)

Språknämnden på Internet: <www.spraknamnden.se> eller <www.spraknamnden.se>

Telefonrådgivning (vard. 9-12): 08-442 42 10

Tryck: Skogs Rulloffset, Trelleborg 2004

Tack till

Dagens Industri

Expressen

Göteborgs-Posten

ICA-kuriren

Kristianstadsbladet

Nya Wermlands-Tidningen

Prima Vista – Företagsuniversitetet AB

Sveriges Television AB

Sydsvenska Dagbladet

Trelleborgs Allehanda

Upsala Nya Tidning

Ystads Allehanda

som ger generöst ekonomiskt stöd
till Språknämndens verksamhet.